

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
факультет мистецтв
кафедра музичного мистецтва та хореографії**

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО
МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК
(НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ)**

Кваліфікаційна робота студентки
групи МХКм-24
ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 014 Середня освіта
(Мистецтво. Музичне мистецтво)
Попович Наталії Михайлівни

Керівник: кандидат мистецтвознавства,
доцент Власенко І. М.

Додаток В

ЗАПЕВНЕННЯЯ, Попович Наталія Михайлівна,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК.....	9
1.1. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік як проблема педагогічних досліджень.....	9
1.2. Арттерапевтичні техніки та їх види. Становлення арттерапевтичних технік у мистецько-педагогічній сфері Європи.....	18
1.3. Методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.....	25
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК.....	40
2.1. Вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.....	40
2.2. Методичні рекомендації з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду)	55
Висновки до розділу 2	63
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70
ДОДАТКИ	79
Додаток А	79
Додаток Б.....	80
Додаток В.....	82
Додаток Г.....	83
Додаток Д.....	85
Додаток Е.....	87
Додаток Ж.....	88
Додаток З.....	92

ВСТУП

Сучасна загальна середня освіта в Україні розвивається у напрямку гуманізації та особистісної орієнтованості, що підкреслюється у державних документах: Законах «Про освіту» [24], «Про повну загальну середню освіту» [26], «Про охорону дитинства» [25], Державних стандартах початкової і базової загальної освіти [17; 18], концепції Нової української школи [45]. На освіту покладається важлива місія створити комфортне середовище для розвитку дітей, адже, як роз'яснює концепція НУШ, фізичне та психічне здоров'я учнів має тенденцію до погіршення, збільшується кількість здобувачів освіти, які потребують спеціального психолого-педагогічного супроводу [45, с. 8]. Якщо до вказаного додати реалії буття учнів, викликані військовим вторгненням, стане очевидною потреба у суттєвій перебудові освіти в плані її соціальної адаптованості.

У цьому контексті переосмислюється і роль учителя музичного мистецтва, який не тільки здійснює естетичний розвиток дітей, але і допомагає засобами художності подолати стрес, виробити стійкість до негативних впливів, знайти і прийняти власне Я. Доцільним стає впровадження у процес навчання мистецьких дисциплін арттерапевтичних технік. Останні сьогодні все частіше трактуються науковцями у педагогічному аспекті, який розширює звичні уявлення про застосування арттерапії у випадках певних фізичних або психічних розладів. Наш час доводить, що засоби арттерапії потрібні всім дітям, а також і самим учителям.

У затвердженому 2023 р. Верховною Радою України переліку методів психотерапії з доведеною ефективністю арттерапія визнана доцільною стосовно складних життєвих обставин, тривожності та стресу, проблем психічного здоров'я, які не відповідають критеріям психічних та поведінкових розладів [51]. Засоби арттерапії визнаються необхідними у інклюзивній освіті, а, як свідчить практика, у більшості класів українських закладів загальної середньої освіти є один або декілька учнів з особливими потребами [65].

Навчальні програми Нової української школи освітньої галузі «Мистецтво» уможлиблюють впровадження арттерапевтичних технік. Використання арттерапевтичних технік учителями музичного мистецтва сприяє збільшенню емоційної складової навчання, допомагає вибудуванню стратегій педагогіки партнерства. Арттерапевтичні техніки дозволяють перетворити навчальне середовище на середовище творчого самовираження кожного учня. До того ж вони здатні узгоджуватися з основними змістовими лініями освітньої галузі «Мистецтво»: художньо-практична діяльність, сприймання та інтерпретація мистецтва, комунікація через мистецтво [74].

Джерельна база дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік представлена кількома змістовими блоками. До першого належить література з питань професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва (Н. Александрович [38], С. Грозан [14], В. Жуков [56], А. Козир [32], В. Лабунець [38], М. Михаськова [42], Н. Овчаренко [47], О. Попова [56], В. Шубіна [42] та ін.). Другий блок складають джерела, присвячені історії і теорії арттерапії, зокрема становленню у країнах Європи (І. Бабій [5], Н. Банкул [69], Д. Едвардс [81], Дж. Рубін [83], О. Сорока [69], Е. Хілл [82] та ін.). Постійне оновлення інформації з арттерапії Європи і світу пропонує інтернет-ресурс «The British Association of Art Therapists» [85], український контекст висвітлюється в ресурсі «Асоціація музикотерапевтів України» [4]. Третій блок – наукові праці, спрямовані на впровадження засобів і методів арттерапії у вітчизняну загальну середню освіту (В. Бойко [46], В. Бурназова [8], Б. Гуменюк [50], Н. Євстігнєєва [22], О. Костевич [8], О. Ноздрова [46], О. Павлович [50], О. Панфілова [50], Г. Побережна [54], Т. Строгаль [73] та ін.). Четвертий блок – праці, в яких засоби арттерапії розглянуто в контексті професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва (А. Бондаренко [7], Е. Куцин [35; 36; 37], О. Слободиська [66] та ін.).

Огляд наукової літератури показує, що питання професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних

технік знаходиться у стадії розробки, тому необхідним є розширення поля його вивчення. На наш час наявна суперечність між посиленням інтересом учителів до арттерапії і повільним впровадженням арттерапевтичної інформації у контекст професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Це спонукало до вибору теми кваліфікаційного дослідження: **«Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду)»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення конкретних **завдань дослідження**:

1. Розглянути професійну підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік як проблему педагогіки.
2. Розкрити зміст поняття арттерапевтичних технік та їх видів, простежити становлення арттерапевтичних технік у мистецько-педагогічній сфері Європи.
3. Теоретично обґрунтувати методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.
4. Вивчити стан професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.
5. Розробити методичні рекомендації з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Предмет дослідження – методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду).

Вирішення завдань кваліфікаційної роботи потребувало застосування **методів** дослідження:

- *теоретичних*: вивчення літератури з проблеми дослідження, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення;
- *емпіричних*: педагогічне спостереження, констатувальне дослідження, бесіда, анкетування, тестування, метод творчих завдань;
- *математичних*: кількісний і якісний аналіз отриманих даних.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у розробці методів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Результати дослідження можуть бути застосовані студентами під час проходження виробничої практики в закладах загальної середньої освіти, викладачами і студентами закладів вищої освіти у рамках навчальних дисциплін «Методика викладання мистецтва в закладах освіти», «Теорія та методологія музичної освіти», «Психологічні засади управління освітнім процесом».

Апробація дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи апробовані на конференціях:

1. Міжнародна науково-творча конференція «Захід–Схід: культура і мистецтво» (студентська секція 10 листопада 2024 р., Одеса, ОНМА імені А. В. Нежданової).
2. Міжнародний фестиваль-конференція «Трансформація музичної освіти: культура, мистецтво» (студентська секція) (27 квітня 2025, Одеса, ОНМА імені А. В. Нежданової).
3. II Міжнародна науково-практична конференція здобувачів освіти та молодих вчених «Мистецька освіта: традиції, сучасність, перспективи» (Кривий Ріг, КДПУ 12 травня 2025 р.).
4. Звітна науково-практична інтернет-конференція студентів музично-хореографічного відділення факультету мистецтв КДПУ – секційне засідання (19 травня 2025, Кривий Ріг, КДПУ).

5. XIII Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція студентів, аспірантів «Актуальні проблеми мистецької освіти і художньої культури» (Київський столичний університет імені Б. Грінченка, 23 травня 2025 р.).

6. Міжнародний фестиваль-конференція «Захід–Схід: культура і мистецтво» (студентська секція) (4 жовтня 2025 р., Одеса, ОНМА імені А. В. Нежданової).

7. VI Міжнародна науково-творча конференція «Мистецтво та наука в сучасному глобалізованому просторі» (14–15 листопада 2025, Харків, ХНУМ ім. І. П. Котляревського).

Результати дослідження відображено в публікаціях:

1. Попович Н. Вплив класичної музики на самоусвідомлення слухача. *Захід–Схід: культура і мистецтво* : зб. матер. Міжн. конфер. 10.11.2024, Одеса, ОНМА ім. А. В. Нежданової. Одеса : Астропринт, 2025. С. 195–197.

2. Попович Н. Європейські джерела арт-терапевтичних технік: педагогічний аспект. *Мистецька освіта: традиції, сучасність, перспективи* : зб. матер. II Міжнародної наук.-практ. конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2025. С. 22–26.

3. Попович Н. Арттерапевтичні інтенції мистецької освіти : зб. матеріалів Міжнарод. фест.-конфер. «Трансформація музичної освіти: культура, мистецтво». Одеса : Астропринт, 2025. С. 288–290.

4. Попович Н. Актуальність евритмії Р. Штайнера у світлі арттерапевтичних орієнтирів загальної мистецької освіти. *Захід–Схід: культура і мистецтво*: зб. матеріалів конференції 04 жовтня 2025, Одеса, ОНМА ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2025.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, восьми додатків. Кількість сторінок основного тексту – 69.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК

1.1. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік як проблема педагогічних досліджень

Сучасний стан розвитку освіти характеризується тенденціями інтегративності, гуманістичної орієнтованості, посилення практичного спрямування навчання, дитиноцентризмом. Відповідно збільшуються вимоги до рівня професійної підготовки учителів, розширюється перелік компетентностей, якими має володіти майбутній освітянин, щоб бути успішним і конкурентноспроможним. Завдання професійної підготовки педагогічних кадрів окреслюються у державних нормативних документах, зокрема у Законах України «Про освіту» [24], «Про вищу освіту» [23], «Про загальну середню освіту» [26], Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [72], концепції «Нова українська школа» [45]. У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні місією вищої освіти визнано «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців» [72, с. 35]. Концепція НУШ наголошує оновлення ролі учителя в процесі освіти: «коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» [45, с. 16].

Виконання поставлених перед учителем завдань можливе за наявності якісної професійної підготовки, що здійснюється у закладах вищої освіти і спрямовується на формування висококваліфікованого фахівця, здатного до самовдосконалення, вирішення складних комплексних завдань у спеціалізованій діяльності, використання інноваційних освітніх технологій, ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Розгляд наукових напрацювань з проблеми професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік вважаємо доцільним розпочати з інтерпретації категоріального апарату в напрямку його змістового уточнення.

Найбільш загальним поняттям є поняття підготовки. Підготовка – слово широкого вжитку. Воно може стосуватися як спеціально організованих впливів на людину, так і розробки або впорядкування певних продуктів інтелектуальної діяльності. Тлумачення поняття «підготовка» подається передусім у словниковій літературі універсальної спрямованості. Так, в академічному словнику української мови підготовка роз'яснюється як «запас знань, навичок, досвіду тощо, набутий у процесі навчання, практичної діяльності» або ж «дія щодо підготування» [67, с. 416]. У першому тлумаченні наголошується результуюча складова підготовки (тобто те, чого навчилася людина), а у другому – процесуальна складова (те, як були організовані навчальні дії). Порівняння академічного словника за ред. І. Білодіда з найновішим словником української мови у 20 томах за ред. В. Широкова [68, с. 824] показує відсутність змін у тлумаченні підготовки.

Поняття підготовки отримує визначення і у спеціалізованих словникових виданнях. Так, педагогічний словник М. Ярмаченка трактує підготовку як «формування та збагачення настанов, знань та вмінь, які необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань» [80, с. 342]. У словнику-довіднику з професійної педагогіки за ред. А. Семенової термін «підготовка» диференціюється на: «підготовку студента до професії вчителя» та «цикл підготовки». Під підготовкою студента до професії вчителя розуміється комплекс напрямів, який реалізується у системі вищої освіти. Таких напрямів А. Семенова вказує чотири: 1) структура діяльності та особистості вчителя; 2) науково-теоретичні засади формування особистості вчителя; 3) зміст педагогічної освіти, загальнопедагогічні знання та вміння, якими повинні володіти майбутні вчителі; 4) шляхи удосконалення освітнього процесу [64, с. 139]. Підготовка як цикл тлумачиться як сукупність складових

змісту освітньої програми, поєднаних за ознаками належності їх змісту до конкретного професійного профілю [64, с. 201]. Можна помітити, що у зазначеному словнику по суті відбувається ототожнення поняття «підготовка» з поняттям «професійна підготовка» як таким, що є базовим у вітчизняних педагогічних дослідженнях.

У соціолого-педагогічному словнику зустрічаємо дещо інше тлумачення підготовки. Це діяльність, яка спрямовується на навчання, надання необхідних знань [70, с. 202]. Тобто наявна акцентованість процесуальної складової явища, ініційованої педагогічними інституціями (або подібними до них) щодо здобувачів освіти. Недостатнім у цьому визначенні, на наш погляд, є обмеженість наданням знань і відсутність вказівок на значення практичних аспектів підготовки.

Щодо англomовної наукової літератури поняття підготовки зближується за змістом зі словами «тренування», «вправляння», «навчання», тобто акцентується практичний аспект процесу. У вітчизняних джерелах розуміння підготовки є комплексним, однак велика узагальненість його змісту потребує заміни на точніший і ємніший термін – «професійна підготовка». Дослідниця Т. Садова слушно зауважує, що підготовка є дією, спрямованою на забезпечення, виконання чогось, а професійна підготовка є набуттям умінь і навичок, необхідних для певного виду праці [63, с. 327].

Отже, у визначенні поняття «підготовка» ми доєднуємося до точки зору М. Ярмаченка і вважаємо, що це – *процес формування та збагачення настанов, знань та умінь, необхідних індивіду для адекватного виконання специфічних завдань*.

Поняття «професійна підготовка» отримує багатогранне висвітлення у працях учених-педагогів. Багатогранність зумовлюється підходом, з точки зору якого науковець осмислює явище. Основними підходами є системний, діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, культурологічний. Системний підхід розуміє професійну підготовку як складний комплекс, структурні компоненти якого є взаємопов'язаними і невід'ємними, наголошується

ступеневість професійної підготовки, послідовність виконання освітніх завдань тощо. Наприклад, педагог І. Княжева трактує професійну підготовку як складну психолого-педагогічну систему зі «специфічним змістом, наявністю структурних елементів, формами відношень, особливостями освітнього процесу, специфічного для конкретного фаху знаннями, вміннями та навичками» [31, с. 21].

Діяльнісний підхід розглядає професійну підготовку як процес, у ході якого забезпечується оволодіння певною спеціалізованою діяльністю як майбутньою професією. У словникових виданнях з педагогіки прийнято розуміти професійну підготовку як «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці (тобто діяльності – Н. П.) за обраною професією» [12, с. 274].

Згідно з компетентнісним підходом професійна підготовка є запорукою набуття майбутнім фахівцем комплексу компетентностей, необхідних для виконання професійних обов'язків. Так, О. Діденко розцінює професійну підготовку як форму «засвоєння людиною професійних компетенцій, необхідних для виконання певних трудових функцій» [19, с. 97].

Культурологічний підхід трактує професійну підготовку з точки зору оволодіння майбутнім фахівцем досвідом попередніх поколінь у сфері обраної професії. На це звертає увагу В. Гриньова, кажучи, що «тільки в культурному середовищі може сформуватися особистість, яка здатна вільно й широко мислити, створювати інтелектуальні цінності» [13, с. 83]. Н. Ничкало говорить про професійну підготовку як «засвоєння певного соціального досвіду з метою його подальшого застосування під час виконання специфічних завдань практичного, пізнавального чи навчального характеру» [44, с. 12].

Аксіологічний підхід виділяє у професійній підготовці спрямованість на формування професійно-ціннісних орієнтацій, установок, духовних потреб майбутніх фахівців. Стверджуються моральні цінності учительської професії і її покликання до поширення загальнолюдських норм моралі в суспільстві.

Зокрема В. Дем'янюк пише про ціннісну складову професійної підготовки, яка спрямована на становлення духовно багатой (незалежно від фаху), інтелектуально розвиненої, зрілої в етичному та ціннісному плані особистості [16, с. 6–7].

Виходячи з потреби узагальнення у визначенні поняття різних підходів, ми зупинилися на дефініції професійної підготовки, наданої посібником з управління загальноосвітнім навчальним закладом: професійна підготовка – *цілеспрямований процес у закладі освіти, що забезпечує формування значущих для майбутньої професійної діяльності знань, практичних умінь і навичок, а також професійно важливих рис особистості відповідно до обраної кваліфікації* [43, с. 153].

Професійна підготовка здійснюється стосовно конкретних спеціальностей. Коли йдеться про педагогічні кадри закладів загальної середньої освіти, варто говорити про професійну підготовку майбутніх учителів. Відповідно до ракурсу нашого кваліфікаційного дослідження увага спрямовуватиметься на учителів музичного мистецтва, що потребує осмислення поняття «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва».

Дослідники О. Попова і В. Жуков розглядають професійну підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва як «цілісну динамічну педагогічну систему, що передбачає спеціально організовану, керовану з боку викладачів навчальну діяльність студентів, яка відображає специфіку педагогічної праці, професійних завдань, які необхідно вирішити випускнику педагогічного університету» [56, с. 268]. У цьому визначенні поєднано системний, діяльнісний та компетентнісний підходи. Звертається увага, що професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва є комплексною і являє собою сукупність теоретичної, практичної та методичної підготовки здобувачів вищої освіти до майбутньої професії. Позиції компетентнісного підходу у праці О. Попової і В. Жукова знаходять вираження через

акцентування мотиваційно-ціннісного ставлення здобувача до майбутньої професії.

Аксіологічний вимір розуміння професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва простежується у працях Т. Стратан-Артишкової, яка вважає сенсом цієї підготовки «формування духовно-творчої особистості, здатної до самостійно-творчого пошуку, нестандартного розв’язання професійних завдань, гнучкості мислення і креативності» [71, с. 200], а результатом – «духовний, ціннісно-особистісний розвиток, збагачення внутрішнього світу» [71, с. 202].

У кваліфікаційній роботі ми будемо дотримуватися визначення професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, наданого педагогом Н. Овчаренко: *«це цілісний освітній процес, спрямований на забезпечення готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до музично-педагогічної діяльності, що передбачає опанування студентами системою музично-педагогічних компетентностей»* [47, с. 45].

Використання учителями музичного мистецтва арттерапевтичних технік до нещодавнього часу не вважалося обов’язковою характеристикою професіоналізму. Потреба у таких діях виникла в останні роки у зв’язку з різким погіршенням життя в Україні (пандемія, повномасштабне військове вторгнення). Отже, використання учителями освітньої галузі «Мистецтво» арттерапевтичних технік є достатньо інноваційним. Тому для розробки категоріального апарату кваліфікаційного дослідження вважаємо необхідним розглянути сутність професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності. У цьому контексті важливими для нас є думки педагогів В. Лабунця і Н. Александрович. Вчені доводять, що підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності базується на взаємодії об’єктивних і суб’єктивних чинників. До об’єктивних чинників відносяться соціально-економічні, родинно-побутові умови і якість навчання, рівень потреб суспільства в учителях музичного мистецтва. До суб’єктивних чинників науковці відносять особистісні якості

майбутнього фахівця: наявність мотивів, потреб, цілеспрямованості, здібностей, компетентності, комунікабельності, творчих можливостей [38, с. 204–205]. Відзначається тісний взаємозв'язок інновацій в освіті з міждисциплінарністю, що відповідає сучасним тенденціям розвитку педагогіки. Порушена у нашому кваліфікаційному дослідженні тема професійної підготовки майбутнього учителя музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік межує з такими науковими галузями, як педагогіка, психологія, основи медичних знань, мистецтвознавство, соціологія.

Інноваційність діяльності майбутнього учителя музичного мистецтва проявляється не тільки через використання різного роду освітніх технік і технологій, а і у якостях мислення, відкритого до пошуку нестандартних рішень, орієнтованості на зміни у моделях навчання. Відповідно до цього професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності обов'язково повинна засвідчуватися результатом – наявністю готовності здобувача. Зазначимо, що у науковій літературі більше використовується поняття готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності, ніж професійної підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності. Сучасне розуміння поняття «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності» ми віднайшли у статті О. Галіцян і І. Шиман. Згідно з визначенням вчених, це – *«системний педагогічний процес, що є невід'ємним структурним складником комплексної системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, що орієнтований на усвідомлення здобувачами освіти концептуальної значущості та перспективності конструювання інноваційного творчого середовища на уроках музичного мистецтва в Новій українській школі»* [10, с. 163].

Впровадження елементів арттерапії у навчальний процес загальної середньої освіти є інновацією, що веде до зміни поглядів на завдання і можливості школи. Як відомо, у психології склалося диференціювання трьох

напрямів арттерапії: медичного, соціально-реабілітаційного та педагогічного [33]. Використання учителями музичного мистецтва технік арттерапії повинне відповідати завданням педагогічного напрямку. Висвітлюючи арттерапію як педагогічну інновацію, Т. Ільченко виявила основні її характеристики: 1) комплекс нових ідей і технологій; 2) пов'язаність із явищами соціології, психології, педагогіки; 3) відносна самостійність стосовно основних складових педагогічного процесу; 4) здатність до інтеграції та трансформації [28, с. 7].

Активність розвитку педагогічного напрямку арттерапії знайшла відгук у позиціях науковців (В. Бурназова і О. Костевич [8], Т. Мірошніченко [3], О. Цимбала [76]), які розцінюють його як перспективний шлях загальної середньої освіти та необхідну сучасну складову професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності.

Значущість використання арттерапевтичних технологій у підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва наголошується О. Слободиською. Для нашого дослідження важливою є думка про включення арттерапевтичних технік до сфери здоров'язбережувальних технологій: за словами О. Слободиської, урок музичного мистецтва має широкі можливості для «реалізації здоров'язберігаючих технологій шляхом впровадження методів арттерапії» [66, с. 187]. Водночас вчена спостерігає стан неактуалізованості інструментарію здоров'язбереження у сучасних програмах з музичного мистецтва, що переконує в актуальності розробки арттерапевтичних методів.

Аналіз дефініції «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності» дав нам змогу сформулювати на його основі визначення професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. *Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік – це освітній процес, орієнтований на усвідомлення здобувачами освіти концептуальної значущості психологічного комфорту учнів та перспективності конструювання інноваційного*

перцептивного-творчого середовища в урочній та позаурочній роботі з музичного мистецтва відповідно до концепції Нової української школи.

Зміст професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік визначається освітніми програмами, які розробляються у закладах вищої освіти України. Говорити про уніфікований зміст неможливо, втім, є сенс говорити про загальну мету професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік – формування арттерапевтичної компетентності, необхідної для успішної педагогічної діяльності в умовах сучасних викликів.

Окрему увагу педагоги-дослідники приділяють визначенню професійних якостей майбутніх учителів музичного мистецтва. Так, Е. Куцин до них відносить «ініціативність, відповідальність, цілеспрямованість, лідерство, високу стресостійкість, працездатність, комунікабельність, віру в успіх і себе, самовдосконалення» [35, с. 18]. Професійними якостями майбутніх учителів музичного мистецтва, підготовлених до використання арттерапевтичних технік, вважаємо: творчий підхід до фахової діяльності, спостережливість, увагу до соціальних зв'язків і умов життя учнів, турботу про здоров'я учнів, тактовність, любов до дітей, емпатійність, цілеспрямованість. Доречною є систематизація професійних якостей фахівців, необхідних для використання арттерапевтичних технік. Нам близька точка зору Л. Полторак, яка виділяє 4 групи якостей: особистісні, когнітивні, професійні, соціально орієнтовані [55, с. 58].

Отже, у педагогічних дослідженнях різнобічно розглянуто зміст і сучасні тенденції професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Їх трактування зумовлюється обраними вченим підходами, зокрема системним, компетентнісним, діяльнісним, аксіологічним, культурологічним. Однак професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік становить проблемне поле і тільки

починає узагальнюватися з позицій педагогіки. Тому у кваліфікаційній роботі ми розглядаємо це поняття з точки зору інноваційної діяльності.

1.2. Арттерапевтичні техніки та їх види. Становлення арттерапевтичних технік у мистецько-педагогічній сфері Європи

Використання майбутніми учителями музичного мистецтва арттерапевтичних технік базується на усвідомленні їх видів, особливостей змісту, спрямованості, доцільності для роботи з учнями певної вікової категорії. У контексті євроінтеграційних тенденцій сучасної української школи значущим є розуміння майбутніми учителями музичного мистецтва ролі європейських осередків у розвитку арттерапії.

Висвітлення питань становлення арттерапевтичних технік у мистецько-педагогічній сфері Європи потребує уточнення поняття «арттерапевтична техніка».

Практичне застосування засобів арттерапії має назву арттерапевтичних технік. З об'єктивних причин (відносна новизна арттерапії як наукової системи, ґрунтування на іншомовних джерелах, наявність локальних шкіл та індивідуальних авторських підходів) спостерігається майже синонімічне вживання понять «техніки» і «технології» арттерапії. Хоча розуміння вказаних понять визначається контекстом праць, в яких ці поняття вживаються, слід відзначити основоположні позиції. Поняття технології є більш широким і, як правило, співвідноситься з видом арттерапевтичної діяльності (технології музикотерапії різняться від технологій кінетичної або образотворчої терапії). На думку С. Кочанової та В. Ніконенка, технологія являє собою «сукупність методів обробки, виготовлення, зміни станів, властивостей, форми <...>, які здійснюються в процесі виробництва» [34, с. 83]. Технологія вказує на основні закономірності реалізації діяльності, спільні для великих однорідних груп. Технологія може розглядатися як наукова сфера, яка роз'яснює принципи і способи ефективного досягнення мети з урахуванням ресурсного

забезпечення. Технології належать до об'єктивного знання, перевіреного практичним досвідом.

Поняття техніки неоднозначне. Принаймні, воно може мати об'єктивний і суб'єктивний вимір. У суб'єктивному вимірі техніка співвідноситься з поняттям «майстерність». Йдеться про досконале володіння індивідом певною спеціалізованою діяльністю. Відповідно, техніки, на відміну від технологій, виявляють більшу індивідуалізованість. У об'єктивному вимірі «техніка» співвідносна з поняттям культури, тобто особливості техніки визначаються історичною епохою, наявним інструментарієм, рівнем розвитку галузі діяльності. Як пояснюють С. Кочанова і В. Ніконенко, техніка знаходить застосування у сферах «психічного, духовного і соціального життя» [34, с. 83]. Техніки є більш гнучкими і змінними, ніж технології, можуть адаптуватися до потреб невеликих груп.

Отже, попри спорідненість понять техніки і технології, між ними є відмінності. У подальшому викладенні будемо вважати технологію ширшим поняттям. Виходячи з вищевикладеного, *арттерапевтичну технологію розуміємо як сукупність засобів і прийомів, які застосовуються під час здійснення арттерапевтичних впливів, а арттерапевтичну техніку – як конкретний спосіб здійснення арттерапевтичного впливу.*

Використання арттерапевтичних технік учителями мистецтва за цілями відрізняється від аналогічної діяльності психолога. Учитель впроваджує арттерапевтичні техніки фрагментарно, включаючи їх у контекст здоров'язберезувальних технологій. Якщо психолог «лікує» людину, змінюючи її самоусвідомлення, то учитель не втручається вглиб психіки учня, він змінює не особистість, а емоційний стан, настрій під час процесу учіння, запобігає стресовим і конфліктним ситуаціям.

Впровадження арттерапевтичних технік в урочний та позаурочний процес передбачає ознайомлення майбутніх учителів з напрацюваннями арттерапевтів, зокрема європейських.

Арттерапія – комплексне утворення, що поєднує досягнення психології та мистецтва [3, с. 9]. Термін «арттерапія» з'явився завдяки британському художнику і психологу А. Хіллу. Витоками арттерапії стали психоаналіз З. Фрейда і теорія колективного підсвідомого К. Г. Юнга. Вплив цих вчених визначив напрями, які отримали переважний розвиток у країнах Європи (див. детальніше у І. Головатюка [11]). Так, юнгіанська школа надихала напрям аналітичної арттерапії. Школа пропонувала роботу зі сферою підсвідомого через виокремлення архетипів і символів. Аналітична арттерапія надає перевагу технікам образотворчої діяльності. Винайденням самого К. Г. Юнга є мандалотерапія. Вчений зізнавався, що систематично малював мандали, які відображали його емоційний стан у конкретний момент: «згодом я виявив, що мандала – це цілісність особистості, яка виявляється, якщо все відбувається гармонійно» [78]. Спроби поширення європейського досвіду мандалотерапії у площину професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва здійснювала криворізький педагог Т. Рейзенкінд, яка вважала, що поєднання простих фігур у мандалі дозволяє здійснити перехід від споглядання до творчості [60, с. 51]. Озвучена мандала пропонує нашарування мотивів у фактуру, яка відображає внутрішній стан виконавця арттерапевтичної техніки. Центричність, впорядкованість мандали дозволяє врівноважити людину, подолати невпевненість.

Напрямок арттерапії, похідний від психоаналізу З. Фрейда, отримав потужний розвиток у Великій Британії. Засновником британської арттерапії вважають Е. Адамсона (1911–1996) [81]. Окрім професії художника Е. Адамсон здобув медичну освіту. Ідея лікування мистецтвом прийшла до Е. Адамсона через події Другої світової війни: він відвідував хворих бійців і знайомив їх з відомими творами живопису. Незабаром йому було запропоновано робити аналогічне у психіатричних лікарнях. Поступово Е. Адамсон проникся ідеєю залучення хворих до занять творчістю. На відміну від юнгіанської аналітичної арттерапії, яка воліє «розшифровувати» і тлумачити елементи творчості клієнтів, Е. Адамсон і його послідовники не

прагнули до інтерпретації. Британський митець-вчений був переконаний у терапевтичних можливостях творчості як такої. Провідна арттерапевтична техніка, заснована Е. Адамсоном, – інтуїтивне малювання. Екстраполяція техніки у сферу музики може здійснюватися двома шляхами. Перший припускає інтуїтивне звучання – пошук «свого», приємного тембру (налаштування власного голосу на певну висоту або вибір бажаного музичного інструменту, виконавського складу). Другим шляхом є інтуїтивне музикування, створення елементарних мелодій або ритмоформул, які відображають настрій клієнта (голосом або за допомогою музичного інструмента). Техніка наголошує інтуїтивність як безпосередність, тобто відсутність слідування правилам, стереотипам. Дотичною до технік інтуїтивного музикування є система К. Орфа, яка досить широко використовується у закладах загальної середньої освіти України.

До технік інтуїтивного музикування у межах британської школи можна віднести вільну імпровізацію Джульєти Алвін (1897–1982) [81]. Дж. Алвін – професійний музикант, у 1958 р. заснувала Товариство музичної терапії та лікувальної музики. У 1967 р. започаткувала першу у Великій Британії навчальну програму з музичної терапії. Вільна імпровізація Дж. Алвін передбачала інструментальне музикування, не підпорядковане жодним правилам. Працюючи з дітьми-аутистами, Дж. Алвін пропонувала триступеневу модель взаємодії з музикою з використанням активних і перцептивних технік. Під активними техніками малася на увазі творчість дитини, а під перцептивними – слухання музики. Перший етап зосереджувався на взаємодії клієнта з музичними інструментами, другий етап – на музичній взаємодії з терапевтом (методи музичного діалогу, обміну інструментами), третій етап замінював індивідуальну музикотерапію на групову [1].

Австро-німецька арттерапія формувалася під значним впливом філософських ідей Р. Штайнера. В їх основі лежало прагнення глибшої соціалізації сучасної людини. Рушійною силою визнавалася не інтуїція, а свідомі дії. Наслідком стало домінування групових прийомів терапевтичної

взаємодії. У Німеччині відбулося піднесення кінетичних напрямів арттерапії, природно поєднаних з музичними. Стосовно дитячого віку Р. Штайнер звертав увагу на значущість розвитку ритмічних здібностей як таких, що встановлюють гармонічний зв'язок індивіда із Всесвітом, адже ритм і такт дитина відчуває власним тілом [75]. Ритм пов'язувався з функціями кровоносної системи [41, с. 222]. Австрійський вчений ґрунтувався на античній ідеї евритмії, яка полягала у встановленні відповідностей між різними видами художньої творчості. В основі евритмії лежить гармонія руху. Використання засобів і технік евритмії має місце у вітчизняних Вальдорфських школах, створених за моделлю Р. Штайнера [40]. Евритмічне виховання сприяє активізації творчого потенціалу дітей і покращенню навичок спілкування в колективі, розвиває увагу, уяву і пам'ять. Терапевтичний ефект пов'язаний із усвідомленням власного Я, подоланням невпевненості, відчуттям себе органічною частиною навколишнього світу.

Досягнення німецької арттерапії пов'язані і з розвитком психоаналізу. Так, учнем З. Фрейда був арттерапевт Ганс Закс (1881–1947) [81]. Його увагу привертала проблема несвідомого в мистецтві. Він розробив теорію «залишкового ефекту», яку застосував до мистецтва: дитячі переживання залишають «слід», який зумовлює тяжіння до тих чи інших художніх явищ. Крім цього, Г. Закс був першим німецьким арттерапевтом-тренером, що працював зі здобувачами Берлінського інституту психоаналізу. Хоча сьогодні важко вказати на конкретні арттерапевтичні техніки, запропоновані Г. Заксом, перцептивні техніки роботи із зображеннями дотичні до відкриттів вченого.

Внесок Франції у становлення арттерапії представлений діяльністю А. Томатіса (1920–2001) [81]. Вчений-отоларинголог практично доводив терапевтичний вплив слухових вражень на мозок людини. Хоча первинно розроблена А. Томатісом методика призначалася для осіб з особливими потребами, сьогодні вона є адаптованою і для здорових людей. Арттерапевтичні техніки, що спираються на Томатіс-методику, пропонують фонове слухання музики у навушниках. При цьому слухач не повинен

спеціально зосереджуватися на почутому. Наприклад, дитина молодшого шкільного віку може у цей час займатися творчістю – малювати, працювати з папером тощо. В якості зразків для слухання пропонується музика гармонійна, врівноважена, здатна пробуджувати світлі піднесені емоції (церковні піснеспіви, твори В.-А. Моцарта). Сьогодні завдяки розвитку електронного програмного забезпечення Томатіс-терапія є доступною для широкого використання поза межами спеціально обладнаних терапевтичних центрів.

Пройшовши історичний шлях від 1930-х рр. до наших днів, арттерапія інтегрувала здобутки психології, філософії, медицини, мистецтва, соціології, культурології, педагогіки, фольклористики. Сучасне розуміння арттерапії базується на визнанні цілющого потенціалу мистецтва в усіх його видах. Звернемо увагу, що на більш ранніх етапах під «арттерапією» мали на увазі терапію через засоби образотворчого мистецтва (ізотерапія) [6, с. 15].

Види арттерапії прийнято виділяти залежно від задіяння засобів певного виду мистецтва (наприклад, музикотерапія передбачає сприятливий вплив на психіку за допомогою звуків) або завершених продуктів виду мистецтва (бібліотерапія, музикотерапія, ізотерапія тощо можуть використовувати твори художньої спадщини, зокрема видатні зразки). У видах арттерапії, у свою чергу, диференціюються підвиди, які мають конкретніший характер. Система видів сучасної арттерапії і відповідних їм технік представлена нами у Додатку А. Таблиця показує, що види арттерапії не лише ґрунтуються на сформованих видах мистецтва (музикотерапія, ізотерапія), а і припускають їх інтегрування (медіатерапія, імаготерапія). Мультимодальний підхід є актуальним для сучасного стану розвитку арттерапії з його орієнтованістю на комплексність впливів, їх різнобічність і доповнюваність.

Надана класифікація видається найбільш повною на сучасному етапі, але не остаточно визнаною. Так, дослідниця Н. Савельєва-Кулик звертає увагу на наявність п'яти офіційно виділених видів (напрямів) арттерапії (терапії мистецтвом у термінології Н. Савельєвої-Кулик): 1) терапія рухом і танцем; 2) терапія за допомогою драматичних вистав і слів; 3) терапія засобами

пластичних і візуальних мистецтв; 4) музична терапія; 4) інтермодальна терапія як синтез різних видів мистецтв [62, с. 15]. Згідно з цією класифікацією бібліотерапія має бути віднесена до другої групи, кінотерапія і медіатерапія – до четвертої, а імаготерапія взагалі не виокремлюватися у самостійний вид.

Особистісна орієнтованість арттерапії передбачає базовість проєктивних технік. Під проєктивною технікою прийнято розуміти групу методик, метою яких є діагностика особистості. Здійснення діагностики необхідне для моделювання подальших впливів – корекції, адаптації, розвитку. Проєктивні техніки є науково розробленими інструментами, які дозволяють вивчити особистість всебічно і скласти об'єктивне цілісне уявлення про неї. Фундаторами проєктивних технік були такі європейські діячі, як А. Хілл, І. і Дж. Чампернон. Відомості про них див. у Додатку Б.

Для кваліфікаційної роботи важливою є класифікація арттерапевтичних технік за змістовою спрямованістю впливу на клієнта, надана у посібнику Н. Кальки і З. Ковальчук [29]:

1. Техніки роботи з емоціями та почуттями.
2. Техніки роботи з Я-концепцією.
3. Техніки роботи з мотивацією та цілепокладанням.
4. Техніки роботи з картиною світу та ціннісно-смісловою сферою.
5. Техніки роботи зі стосунками.
6. Техніки роботи з груповими процесами, командоутворенням.

За способом діяльності арттерапевтичні техніки поділяються на пасивні (перцептивні) та активні (практично-творчі). Пасивні передбачають спеціально організоване сприймання з подальшою інтерпретацією сприйнятого, рефлексією [9]. Активні арттерапевтичні техніки засновуються на творчості самих клієнтів.

Отже, з позицій сучасної педагогіки мистецтва доцільно розглядати арттерапевтичні техніки як складову здоров'язбережувальних технологій. Їх використання сприятливе для створення психологічного комфорту під час навчання, мотивації розвитку творчих здібностей учнів. Становлення

арттерапевтичних технік відбувалося у країнах Європи під впливом теорій З. Фрейда і К. Г. Юнга. Арттерапевтичні техніки, перспективні для застосування у закладах загальної середньої освіти було розроблено вченими і митцями Великої Британії, Швейцарії, Австрії, Німеччини, Франції.

1.3. Методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік

Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік здійснюється у закладі вищої освіти шляхом застосування комплексу методів. Вибір методів для досягнення ефективності підготовки має ґрунтуватися на усвідомленні закономірностей педагогічного процесу і передбаченні результатів навчання. Методи професійної підготовки варто розуміти як методи навчання, спрямовані на формування компетентності фахівця певної спеціальності. Методи професійної підготовки реалізуються через сукупність планованих педагогічних дій, які мають забезпечити відповідність кваліфікації фахівця відповідно до чинних професійних стандартів. Послугуючись працями В. Каплінського, під методом професійної підготовки будемо розуміти «спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток професійних та інтелектуальних здібностей студентів як майбутніх спеціалістів» [30, с. 9].

Методи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік покликані розв'язати конкретне завдання, яке стало актуальним нещодавно. Тобто ці методи в сукупності мають становити систему, яка враховує і загальні вимоги до професії, і специфічні.

Метод виступає інструментом, що забезпечує перехід від теорії до практики. Перехід уможлиблюється логікою педагогічного процесу, в якому повномірно враховано причинно-наслідкові зв'язки. Доцільність методів

професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік прямо залежить від усвідомлення відповідних принципів педагогічного процесу. Принцип – основне положення педагогіки, яке визначає закономірності, правила ефективного здійснення підготовки. Принципи, як і методи, поділяються на загальнопедагогічні і специфічні, орієнтовані на виконання конкретного виду діяльності. В якості принципів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік виділяємо:

- 1) принцип активності і свідомості здобувачів вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності;
- 2) принцип систематичності й послідовності формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва;
- 3) принцип комплексності у взаємозв'язку загальнонаукових, психолого-педагогічних і фахових складових підготовки;
- 4) принцип єдності теоретичної й практичної підготовки здобувачів вищої освіти;
- 5) принцип ціннісної орієнтації на сучасні стандарти здоров'я.

Принцип активності і свідомості здобувачів вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності засвідчує необхідність вмотивованості майбутніх учителів музичного мистецтва у вивченні основ використання арттерапевтичних технік. Активність і свідомість є нерозривно пов'язаними між собою [22, с. 6]. Успішна навчально-пізнавальна діяльність базується на інтересі до професії, що забезпечує згоду з виконанням завдань різного ступеня складності, засвоєнням спеціальної інформації, способів дії (розумова і фізична активність). Активність має бути свідомою – цілеспрямованою, організованою, корегованою. Уміле використання арттерапевтичних технік неможливе без їх міцного засвоєння і правильного відтворення майбутнім учителем музичного мистецтва.

Принцип систематичності й послідовності формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва ґрунтується на

позиціях компетентнісного підходу. Як наголошує С. Грозан, професійні компетентності учителя музичного мистецтва постійно розширюються, віддзеркалюючи нові тенденції шкільної освіти [14, с. 282]. Стандарт професії учителя передбачає такі компетентності, як мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, педагогічно-партнерська, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, рефлексивна [57]. Уміння використовувати арттерапевтичні техніки найбільше пов'язане зі здоров'язбережувальною компетентністю, але також має дотичність до психологічної, емоційно-етичної, інклюзивної, проєктувальної, інноваційної, рефлексивної. Систематичність і послідовність формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва забезпечується освітніми програмами, в яких визначаються терміни і зміст навчання, сукупність освітніх компонентів у їх співвіднесеності один з одним.

Принцип комплексності у взаємозв'язку загальнонаукових, психолого-педагогічних і фахових складових підготовки продовжує дію попереднього принципу. Для набуття професійних компетентностей майбутньому учителю музичного мистецтва стосовно використання арттерапевтичних технік необхідно отримати різнобічну підготовку. Професійна діяльність реалізується на основі загальнонаукових компетентностей, які стосуються здійснення мисленнєвих операцій, організації трудового процесу, підвищення кваліфікаційного рівня [42]. Психолого-педагогічна складова професійної підготовки має забезпечити ґрунтовність у вибудуванні майбутнім учителем музичного мистецтва взаємодії з учнівським колективом задля забезпечення ефективності освітнього процесу. Оскільки арттерапевтичні техніки, які можуть використовуватися у закладі загальної середньої освіти, мають психологічне/психіатричне походження, необхідність оволодіння знаннями з психології очевидна. Зв'язок арттерапевтичних технік з мистецтвом передбачає заглиблення у процеси художньої творчості, як з точки зору

теоретичного їх осмислення, так і з точки зору практичного засвоєння. Це уможлиблюється вивченням дисциплін фахової спрямованості. Відзначимо, що сучасні освітні програми надають майбутнім учителям музичного мистецтва достатні можливості ознайомлення з різними сферами художності.

Принцип єдності теоретичної й практичної підготовки здобувачів вищої освіти сприяє формуванню здатності майбутнього учителя музичного мистецтва до самореалізації у професії [42]. Принцип означає, що теоретичні знання повинні використовуватися на практиці і перевірятися нею, а набутий практичний досвід, у свою чергу, вести до теоретичного його узагальнення. У змісті і формах професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва вказаний принцип реалізується через: 1) розподіл навчальних дисциплін на теоретичні (лекції) і практичні (семінарські, лабораторні) форми; 2) наявність дисциплін практично-творчого характеру; 3) проходження здобувачами освіти різних навчальних і виробничих практик, обсяги яких встановлюються у нормативних пропорціях до теоретичного навчання. Стосовно використання майбутніми учителями музичного мистецтва арттерапевтичних технік теоретична складова уможливлює усвідомлення цілей, змісту і способів роботи, тоді як практична складова дає змогу побачити проблеми впровадження арттерапевтичної техніки у реальне шкільне середовище.

Принцип ціннісної орієнтації на сучасні стандарти здоров'я з точки зору педагогіки означає спрямованість освіти на збереження, підтримку і покращення здоров'я та благополуччя учнів, пропагування здорового способу життя як норми існування сучасної людини. У наш час спостерігається суперечлива ситуація, коли, з одного боку, підвищується рівень медицини і закладів оздоровлення населення, а з іншого, – тривала соціальна небезпека веде до збільшення кількості осіб з фізичними і психічними проблемами. Використання арттерапевтичних технік у закладі загальної середньої освіти має спрямовуватися на створення атмосфери психологічного комфорту,

прийняття учасниками освітнього процесу своєї фізичної сутності, гуманне ставлення до осіб з фізичними вадами [5].

Застосування методів професійної підготовки зумовлюється педагогічними умовами, в яких вона здійснюється. Науковці акцентують увагу, що методи є необхідною складовою педагогічних умов. Наприклад, І. Підласий вказував, що педагогічні умови оптимізують організацію освітнього процесу як цілісної системи, в тому числі і методи [53, с. 280]. І. Зязюн та інші розробники навчального посібника «Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій» розглядали педагогічні умови як необхідну для досягнення конкретної мети систему форм, методів, ресурсів, обставин [52, с. 51]. Аналогічна точка зору доказово проводиться у посібнику А. Литвина [39].

Обґрунтування педагогічних умов професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік дає змогу з'ясувати найбільш доцільних методів. У нашій кваліфікаційній роботі спираємося на класифікацію педагогічних умов, запропоновану Т. Яковишиною. Науковиця зосереджується на думці, що дотримання педагогічних умов дозволяє розв'язати завдання, пов'язані з адаптацією існуючих арттерапевтичних технологій і методик до шкільної освіти, а також з виявленням особливостей та визначенням ефективності використання арттерапії в психокорекційній роботі з учнями [79, с. 291]. Набуття професійної готовності майбутніх учителів до використання арттерапевтичних технік, за Т. Яковишиною, «передбачає наявність усвідомлених знань і умінь про неї (арттерапію – Н. П.), апробованих у практичній діяльності та прийнятих («привласнених») педагогом як особистісно значущих, необхідних, найбільш ефективних» [79, с. 293].

Аналіз наукової статті дозволив виокремити наступні педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік: 1) створення освітнього середовища, сприятливого для поліхудожньої діяльності майбутніх учителів музичного

мистецтва; 2) включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої програми; 3) стимулювання самоосвіти здобувачів у неформальній та інформальній моделях; 4) посилення мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до впровадження здоров'язбережувальної освіти.

Перша педагогічна умова – створення освітнього середовища, сприятливого для поліхудожньої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва – стосується методів професійної підготовки, які б забезпечували реалізацію здобувачів вищої освіти в різних видах художності та аналітично-інтерпретаційній діяльності. Використання майбутніми учителями музичного мистецтва арттерапевтичних технік уможливорюється в контексті виходу за межі музики, але з визнанням її пріоритетності в опануванні інших видів мистецтва. Майбутнім учителям варто знати, що у школі ширше використовуються можливості ізотерапії та імаготерапії, тоді як музикотерапевтичні техніки здатні інтегруватися в інші види арттерапії. Поліхудожня діяльність – творча діяльність, не обмежена конкретним видом мистецтва. Така діяльність сягає коренями давніх часів, апелює до самої природи людини, що є дуже цінним для вивільнення особистісних проявів учнів засобами арттерапевтичних технік [5]. У свою чергу, майбутні учителі музичного мистецтва мають засвоїти, що арттерапевтичні техніки потрібні не лише для створення психологічного комфорту навчання, а й містять значний творчий потенціал, який дозволяє дитині самореалізуватися в мистецтві незалежно від фізичного і психічного стану. Педагогічна умова спирається на методи емоційного впливу. Створення освітнього середовища має на увазі єдність теоретичних та практичних аспектів професійної підготовки здобувачів освіти. Майбутній учитель набуває знань про арттерапію, можливості її педагогічного застосування, умінь і навичок практичної діяльності, досвіду взаємодії з учнівськими колективами. Сприятливе освітнє середовище спонукає здобувачів вищої освіти до самовдосконалення, оволодіння новою інформацією, посилює мотивованість до здобуття обраної професії. Ми підтримуємо точку зору О. Ребрової, що таке середовище

«оптимізує процес навчання та фахового становлення, оскільки закономірно впливає на залучення майбутніх учителів мистецьких дисциплін до застосування різних видів мистецтва в творчих видах діяльності» [59, с. 23], а отже і дозволяє навчитися використанню арттерапевтичних технік.

Друга педагогічна умова – включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої програми – стосується методів професійної підготовки, спрямованих на систематичне інформування здобувачів освіти щодо використання арттерапевтичних технік. Освітні програми, за якими навчаються майбутні учителі музичного мистецтва, постійно оновлюються, вдосконалюються відповідно до сучасних професійних стандартів. Арттерапія є актуальним напрямом для розвитку педагогіки мистецтва. З іншого боку, здобувачі вищої педагогічної освіти не отримують кваліфікації арттерапевта. Отже, вивчення основ арттерапії має відбуватися дискретно, з урахуванням регіональної специфіки освітніх практик. Теми з арттерапії можуть включатися до таких обов'язкових освітніх компонентів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, як «Методика викладання мистецьких дисциплін», «Методика виховної роботи», «Педагогіка», «Психологія», «Основи безпеки життєдіяльності», музично-виконавські дисципліни [7]. Питання, пов'язані з арттерапією, розглядаються більш концентровано у межах вибірових освітніх компонентів. Останні дозволяють організовувати локальні студентські групи згідно з їх професійними інтересами і потребами. На думку Т. Яковишиної, включення арттерапії та її елементів до різних навчальних дисциплін зумовлює зростання професійної майстерності здобувачів [79, с. 293]. Більш інноваційний шлях включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої програми пов'язаний із посиленням інтегративних тенденцій у побудові курсів. Так, здобувачі Криворізького педагогічного університету, які навчаються за предметною спеціальністю «Мистецтво. Музичне мистецтво», систематично опановують курс методики викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», зміст якого в тому числі стосується питань використання арттерапевтичних

технік. Цінні рекомендації щодо створення програм навчальних дисциплін інтегрованого характеру надає спеціалістка з питань арттерапевтичної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва Е. Куцин. Педагог звертає увагу на роль інформаційної складової і наочного супроводу в інтеграції змісту, логіку розподілу матеріалу від загального до специфічного, встановлення зв'язків між специфічним і загальним [37, с. 94]. Наявність інтегративності у побудові навчальних дисциплін, які пропонуються для професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, сприяє цілісності усвідомлення художнього впливу на учнів, що становить плідне підґрунтя для оволодіння арттерапевтичними техніками.

Третя педагогічна умова – стимулювання самоосвіти здобувачів у неформальній та інформальній моделях – стосується методів самостійної роботи, які обов'язково мають доповнювати знання, уміння і навички, набуті в аудиторній діяльності. На наш час з питань арттерапії створюються спеціальні курси, проводяться вебінари, конференції тощо, участь в яких здійснюється майбутнім учителем музичного мистецтва на добровільній основі. Корисними для професійної підготовки є і пасивна (слухач), і активна (доповідач, член команди) участь у заходах. Слід розрізняти неформальні та інформальні моделі освіти. Неформальна освіта здобувається за межами закладу вищої освіти, вона не має чітких вимог щодо місця і терміну навчання, характеризується високим рівнем адаптації до можливостей отримувача освітніх послуг. У більшості випадків неформальна освіта спрямовується на набуття часткових компетентностей, пов'язаних із конкретною проблемою, велика увага приділяється вирішенню практичних завдань. Хоча неформальна освіта не надає документів про освіту державного зразка, вона присуджує часткові кваліфікації, що передбачає контроль за якістю знань (тестування, виконання практичних і творчих робіт та ін.) і видачу сертифікату за умови підтвердження засвоєння наданої програми. Провідними формами неформальної освіти є різноманітні курси, тренінги, майстер-класи, воркшопи, цикли відеолекцій тощо. Інформальна освіта здобувається в повсякденному

житті, стосується комунікації майбутнього учителя музичного мистецтва з оточуючими людьми, завдяки якій збагачуються професійні компетентності (наприклад, здобувач освіти допомагає вивчити уроки молодшому брату). Інформальна освіта не є спеціально організованою. До інформальної освіти належить також індивідуальна самоосвіта майбутнього учителя. Як підкреслює І. Дубровіна, самоосвітня діяльність найбільше потрібна щодо новачійних напрямів педагогіки, бо вона осучаснює освітнє середовище, формуючи готовність майбутнього фахівця до динамічних суспільних змін завдяки розвитку творчості, гнучкості мислення та здатності до співпраці [20, с. 40].

Залучення майбутніх учителів музичного мистецтва до заходів неформальної освіти допомагає з'ясувати особливості використання арттерапевтичних технік для учнів різних вікових груп. Наприклад, для усвідомлення завдань арттерапевтичного впливу на старшокласників можна рекомендувати ознайомлення з курсом А. Андрощук «Орієнтири гармонійної особистості» [2]. Він являє собою корекційно-розвивальну програму, спрямовану на розв'язання завдань розвитку емоційно-вольової сфери учнів старших класів, розвиток стратегій планування. У програмі привертає увагу різноманіття і системність використання арттерапевтичних технік: візуалізації особистісного стану, роботи з Я-концепцією, роботи з мотивацією та цілепокладанням. Застосовуються засоби ізотерапії, бібліотерапії, музикотерапії, методи вправ, тренінгу, творчі методи, методи моделювання. Вивчення і аналіз програми сприятиме методично грамотному використанню майбутніми учителями музичного мистецтва арттерапевтичних технік.

Четверта педагогічна умова – посилення мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до впровадження здоров'язбережувальної освіти – зосереджує увагу на методах професійної підготовки, спрямованих на підтримку фізичного і психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу (практичні методи, методи фізичної і психічної реабілітації). Впровадження елементів арттерапії у педагогічній роботі завжди пов'язане з мотивацією.

Л. Злочевська вважає арттерапію дієвим методом розвитку мотивації у майбутніх фахівців творчих професій [27], до яких певною мірою можна віднести і педагогів мистецьких спеціальностей. Вивчення арттерапевтичних технік є не тільки освітнім завданням, а і шляхом до пізнання себе, підвищення рівня стресостійкості, творчої активності. Мотивація – це спонукання до дії, стосовно професійної діяльності під мотивацією розуміємо свідомий вибір майбутнім фахівцем певного типу активності, зумовленої сукупним впливом зовнішніх і внутрішніх чинників [53]. У процесі професійної підготовки первинними є зовнішні чинники (педагоги мотивують студентів до використання арттерапевтичних технік, застосовуючи методи пояснення, переконання, створення ситуації успіху, заохочення тощо), вплив зовнішніх чинників має викликати активізацію внутрішніх чинників (потреба студента до самовдосконалення, захоплення професією тощо). Найбільш важливими для професійної підготовки є фактори навчальної діяльності (постановка зрозумілих цілей, пропонування стимулюючих, творчих, проблемних завдань, впровадження інноваційних технологій), фактори психологічного комфорту (виховання у майбутніх учителів впевненості, віри у себе, поваги до професії), фактори соціального оточення (суспільне ставлення до професії, підтримка здобувача освіти в колі сім'ї, друзів тощо). Мотивація веде до активності фахівця і зрештою забезпечує належне виконання діяльності.

Використання арттерапевтичних технік невід'ємне від впровадження здоров'язберезувальної освіти як актуального світового тренду. Особливої значущості здоров'язберезувальна освіта набула від часів пандемії COVID-19. Домінування дистанційних форм навчання спричинило явища гіподинамії, порушень зору, нервової і серцево-судинної системи дітей. Повномасштабне вторгнення в Україну посилює негативні тенденції, особливо у плані психічного здоров'я. Тому нагальним завданням сучасних учителів є підтримка і відновлення здоров'я учнів, пропаганда ідей здорового способу життя. Ці завдання можуть вирішуватися шляхом використання арттерапевтичних технік.

На сьогодні встановлено погляд на арттерапію як технологію, спрямовану на здоров'язбереження (О. Сорока і Л. Банкул [69], О. Овчаренко-Пешкова [48] та ін.). Тому оволодіння нею майбутніми учителями музичного мистецтва, на нашу думку, має розглядатися як необхідне поряд із оволодінням інноваційними освітніми технологіями. Ми погоджуємося з точкою зору Е. Куцин, що поєднання традиційних методів і прийомів музичного виховання з елементами арттерапії у діяльності учителів музичного мистецтва «представляється не тільки правомірним, а й перспективним для особистісного розвитку учнів» [36, с. 269].

Виокремлення провідних принципів та педагогічних умов професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік дало змогу комплексного бачення конкретних методів. Нами було визначено п'ять груп методів:

1. *Перцептивні методи.* Забезпечують передавання і сприйняття навчальної інформації за допомогою органів чуттів. До них відносимо словесні (розповідь, бесіда, пояснення тощо), наочні (ілюстрування, схематизація, візуалізація), аудіальні (прослуховування музичних прикладів), аудіовізуальні (мультимедійна презентація, аналіз навчальних фільмів) методи. Перцептивні методи застосовуються на всіх етапах професійної підготовки, у всіх її формах і можуть розглядатися як базові.

2. *Практичні методи.* Дозволяють набувати необхідних для професійної діяльності умінь і навичок. Ефективними практичними методами професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік є вправи, тренінги, дидактичні ігри, виконавська демонстрація музичних творів та їх фрагментів, створення арттерапевтичних продуктів (музичного репертуару для релаксації, музичного супроводу руханок, музичних іграшок). Практичні методи допомагають організувати поліхудожню діяльність майбутніх учителів музичного мистецтва як таку, що створює простір для засвоєння і творчої трансформації арттерапевтичних технік.

3. *Методи моделювання.* Імітують педагогічні явища і процеси для їх кращого розуміння здобувачами вищої освіти та засвоєння способів управління. До таких методів відносяться моделювання професійних ситуацій, аналіз вирішення професійних завдань, кейс-метод, професійно-ділова гра, мікрОВикладання. Методи моделювання дають змогу майбутнім учителям музичного мистецтва виступити в ролі різних учасників освітнього процесу, перевірити свої вміння використовувати арттерапевтичні техніки, побачити педагогічну ситуацію з іншої позиції, оцінити та скорегувати її.

4. *Методи фізичної і психічної реабілітації* належать до спеціальних методів арттерапії. До зазначених методів відносяться дихальні і рухові вправи, релаксаційні прийоми, методи сугестії, методи емоційної підтримки, методи подолання негативних станів тощо. Фізична реабілітація у межах професійної діяльності учителя музичного мистецтва стосується усунення м'язових затисків, нормалізації дихання, активізації процесів кровообігу. Психічна реабілітація передбачає підтримку активності в процесі навчання, створення позитивного емоційного середовища, подолання стресових ситуацій, підтримку доброзичливих стосунків у колективі.

5. *Методи організації самостійної роботи* є обов'язковою складовою професійної підготовки (самопідготовка), що мотивує активність майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік, їх здатність до професійного саморозвитку, самоконтролю, об'єктивної оцінки власного рівня компетентності у зазначеному виді діяльності. Методи організації самостійної роботи можна класифікувати на словесні (конспектування, написання есе, виконання тестових завдань тощо), наочні (створення візуальних продуктів), практичні (робота в конкретних арттерапевтичних техніках, розробка комплексу вправ). До конкретних методів організації самостійної роботи майбутніх учителів музичного мистецтва щодо використання арттерапевтичних технік належить робота з інформаційними ресурсами, практикування у певних арттехніках, ведення щоденника спостережень.

У результаті співвіднесення описаних у даному підрозділі принципів, педагогічних умов та методів нами була складена методична модель професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік і подана в Додатку В. Вважаємо, що узгодження вказаних складових системи дозволить досягти освітніх цілей і забезпечити результативність професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Висновки до розділу 1

У першому розділі нами було розглянуто теоретичні основи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Аналіз спеціальної літератури виявив, що питання використання арттерапевтичних технік у контексті професійних вимог до учителів музичного мистецтва висвітлено недостатньо, тоді як зростання потреб психологічної підтримки учнів засвідчує своєчасність професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік у здоров'язбережувальному напрямі.

Ключовими поняттями кваліфікаційної роботи ми визначили: «підготовка», «професійна підготовка», «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва», «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік».

Професійну підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва трактуємо як цілісний освітній процес, спрямований на забезпечення готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до музично-педагогічної діяльності, що передбачає опанування студентами системою музично-педагогічних компетентностей (за Н. Овчаренко). Оскільки у науковій літературі нами не було знайдено визначення понятійного утворення «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік», ми співвіднесли його з дефініцією

професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності і вивели наступне формулювання: професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік – це освітній процес, орієнтований на усвідомлення здобувачами освіти концептуальної значущості психологічного комфорту учнів та перспективності конструювання інноваційного перцептивного-творчого середовища в урочній і позаурочній роботі з музичного мистецтва відповідно до концепції Нової української школи.

Вивчення літератури з питань арттерапевтичних технік показало спорідненість у вживанні понять техніки і технології. Арттерапевтичну технологію розуміємо як сукупність засобів і прийомів, які застосовуються під час здійснення арттерапевтичних впливів, а арттерапевтичну техніку – як конкретний спосіб здійснення арттерапевтичного впливу. Становлення арттерапевтичних технік відбувалося у країнах Європи під впливом теорій З. Фрейда і К. Г. Юнга. Арттерапевтичні техніки, перспективні для застосування у закладах загальної середньої освіти, було розроблено вченими і митцями Великої Британії, Швейцарії, Австрії, Німеччини, Франції.

Арттерапевтичні техніки різняться залежно від видів арттерапії. Види арттерапевтичних технік диференціюють на підставах: 1) проективної значущості; 2) змістової спрямованості впливу на клієнта, 3) способом діяльності клієнта. Для нашої кваліфікаційної роботи найбільш значущими є техніки змістової спрямованості (робота з емоціями і почуттями, Я-концепцією, мотивацією) і техніки за способом діяльності (активні і пасивні).

Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік здійснюється за допомогою комплексу методів. Потреба у визначенні найбільш ефективних методів привела до уточнення принципів і педагогічних умов професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Було виділено принципи: 1) активності і свідомості здобувачів вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності; 2) систематичності й послідовності

формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва; 3) комплексності у взаємозв'язку загальнонаукових, психолого-педагогічних і фахових складових підготовки; 4) єдності теоретичної й практичної підготовки здобувачів вищої освіти; 5) ціннісної орієнтації на сучасні стандарти здоров'я. Педагогічними умовами є: 1) створення освітнього середовища, сприятливого для поліхудожньої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва; 2) включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої програми; 3) стимулювання самоосвіти здобувачів у неформальній та інформальній моделях; 4) посилення мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до впровадження здоров'язбережувальної освіти. Конкретизація методів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік дозволила виділити п'ять груп: 1) перцептивні методи; 2) практичні методи; 3) методи моделювання; 4) методи фізичної і психічної реабілітації; 5) методи організації самостійної роботи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК

2.1. Вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік

Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік здійснюється шляхом уведення тем з арттерапії до традиційних університетських курсів (педагогіки, психології, методики викладання мистецьких дисциплін), впровадження спецкурсів, факультативів та вибіркових дисциплін, залучення здобувачів освіти до науково-дослідницької роботи, здійснення педагогічних спостережень за роботою з учнями під час навчальних практик та набуття власного педагогічного досвіду роботи зі шкільним колективом під час виробничих практик. Нормативних дисциплін, повністю присвячених питанням арттерапії, у вітчизняних педагогічних закладах вищої освіти не передбачено. Це змушує педагогічні колективи кожного закладу виробляти свої підходи до вирішення проблеми, що постала перед мистецькою освітою.

Результатом професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік має стати готовність майбутніх фахівців до належного виконання зазначеного виду діяльності. Оскільки тлумачення готовності у психолого-педагогічній літературі суттєво різняться, ми взяли до уваги позицію, згідно з якою готовність розглядається як складне психічне утворення, що включає переконання, морально-вольові якості особистості, знання про професію, практичні уміння і навички. Як зазначає О. Романенко, «готовність до діяльності як система взаємозалежних структурно-функціональних компонентів обумовлює цілісне узгодження індивідуальних характеристик людини з цілями тієї або іншої діяльності» [61,

с. 221]. Готовність виявляється одночасно і станом, і якістю особистості. Якщо йдеться про ситуативну, термінову потребу виконання професійних дій, то готовність пов'язується зі станом, а якщо про постійне систематичне виконання – готовність доцільно розуміти як якість особистості фахівця. У нашій кваліфікаційній роботі готовність буде тлумачитися переважно як інтегральна якість особистості, яка формується у процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти. Готовність до конкретного виду діяльності (використання арттерапевтичних технік майбутніми учителями музичного мистецтва) у цілому відповідає загальним характеристикам професійної готовності, але має специфічні якості, про які буде сказано нижче.

З метою вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік впродовж 2024–2025 навчального року нами проводилося констатувальне дослідження на базі музично-хореографічного відділення факультету мистецтв Криворізького державного педагогічного університету.

Для досягнення мети вирішувалися наступні *завдання* дослідження:

- на основі вивчення спеціальної літератури виявити структуру готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік;
- виокремити методи діагностики готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік;
- діагностувати рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Для виявлення структури готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік було проаналізовано праці Л. Полторака і Е. Куцин. Л. Полторака ґрунтовно вивчає професійну готовність майбутніх соціальних працівників до використання методів арттерапії [55]. Вона виділяє наступні критерії : 1) ставлення майбутніх соціальних працівників до використання методів арттерапії; 2) інформованість майбутніх соціальних працівників у сфері використання методів арттерапії;

3) характер використання майбутніми соціальними працівниками методів арттерапії. Запропоновані критерії є пов'язаними між собою, що забезпечує цілісність підходу Л. Полторак до діагностики. Науковиця роз'яснює, що ставлення майбутніх фахівців до використання методів арттерапії «вказує на виявлення їх зацікавленості такими методами, усвідомлення важливості володіння знаннями та навичками <...>, наявність внутрішніх мотивів до подальшого освоєння методів арттерапії» [55, с. 73–74]. Критерій інформованості майбутніх фахівців у сфері використання методів арттерапії дозволяє виявити рівні розуміння здобувачами освіти «сутності арттерапії, її форм і видів, завдань і функцій, які вона виконує, знання категорій клієнтів, з якими доцільне використання методів арттерапії» [55, с. 76]. Критерій характеру використання майбутніми фахівцями методів арттерапії спрямований на виявлення рівнів практичного застосування набутих знань, умінь і навичок [55, с. 78].

Структура готовності майбутніх фахівців до використання методів арттерапії, запропонована Л. Полторак, є обгрунтованою, функціональною щодо практичних досліджень, однак з точки зору теми нашого дослідження вона не враховує завдання роботи з учнями під час вивчення предметів мистецького циклу, відсутня чіткість визначення компонентів професійної готовності майбутніх фахівців до використання методів арттерапії.

У полі уваги Е. Куцин знаходиться арттерапевтична компетентність майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі професійної підготовки [37]. Дослідження дотичне до нашої теми, бо вважаємо, що наявність компетентності слугує базисом готовності. Чим вищим є рівень компетентності майбутнього фахівця, тим ймовірніше, що у нього сформована готовність до відповідного виду професійної діяльності. Тобто готовність майбутніх учителів музичного мистецтва обов'язково передбачає наявність у них арттерапевтичної компетентності.

Е. Куцин включає до структури арттерапевтичної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва: 1) мотиваційний; 2) когнітивний;

3) діяльнісний; 4) коригувальний компоненти. Кожен з компонентів враховує специфіку професійної діяльності майбутнього учителя музичного мистецтва [37, с. 3].

Аналіз праць Л. Полторак і Е. Куцин переконав у необхідності уточнення компонентів, які відображають структуру готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. До таких компонентів ми віднесли: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивно-орієнтаційний; 3) творчо-діяльнісний; 4) коригувально-рефлексивний.

Виокремлення компонентів спрямувало на визначення критеріїв та показників готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає особистісно-психологічну складову готовності і координується з комплексом особистісних якостей майбутнього фахівця. Включає мотивованість майбутнього учителя музичного мистецтва у досягненні успіху в професії, позитивне ставлення до професійної діяльності, визнання цінності арттерапевтичних технік для загальної середньої освіти, зацікавленість мистецтвом у різних його видах. Критерієм мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік ми визначили *міру спрямованості на оволодіння знаннями та уміннями з арттерапії*. Його показниками є: 1) мотивованість у розширенні професійних компетентностей сучасного учителя музичного мистецтва арттерапевтичною компетентністю; 2) визнання цінності арттерапевтичних технік для загальної середньої освіти.

Когнітивно-орієнтаційний компонент відображає теоретичну складову готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік і координується з комплексом когнітивних якостей майбутнього фахівця. Включає сформованість комплексу знань (психолого-педагогічних, валеологічних, мистецько-фахових, методичних, арттерапевтичних) і здатність до їх гнучкого інтегрування. Критерієм когнітивно-орієнтаційного компонента є *ступінь обізнаності щодо*

арттерапевтичних технік та особливостей їх використання у загальній середній освіті. Показниками було визначено: 1) ґрунтовність знань про арттерапію та арттерапевтичні техніки; 2) орієнтування в методиці використання арттерапевтичних технік у процесі вивчення дисциплін мистецького циклу в закладах загальної середньої освіти.

Творчо-діяльнісний компонент відображає практичну складову готовності і координується з комплексом професійних якостей майбутнього фахівця. Включає володіння способами використання арттерапевтичних технік у школі, уміння застосовувати арттерапевтичні знання на практиці, здатність до творчої переробки арттерапевтичних технік відповідно індивідуальним та віковим особливостям учнів, комунікації у педагогічному колективі. Критерієм творчо-діялісного компонента було визначено *міру доцільності педагогічних дій з використання арттерапевтичних технік.* Показниками є: 1) грамотність реалізації арттерапевтичної техніки; 2) творчий підхід у розробці і виконанні арттерапевтичних завдань.

Коригувально-рефлексивний компонент відображає аналітичну складову готовності, закономірний у професійній підготовці перехід до більш самостійної і контекстно усвідомленої особистістю педагогічної діяльності, оцінного ставлення до неї. Координується з комплексом соціально орієнтованих якостей майбутнього фахівця. Включає здатність до самооцінки використання арттерапевтичних технік, виправлення недоліків, прагнення до самовдосконалення. Критерієм коригувально-рефлексивного компонента було визначено *ступінь адекватності самооцінки використання арттерапевтичних технік майбутніми учителями музичного мистецтва.* Показниками встановлено: 1) здатність до самоаналізу результатів діяльності; 2) здатність до оперативного віднаходження і виправлення помилок.

Уточнивши структуру готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік, ми перейшли до виконання наступного завдання дослідження – виокремлення методів діагностики готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до

використання арттерапевтичних технік. Було виокремлено методи анкетування, тестування, організації рефлексії, педагогічне спостереження, метод творчих завдань, математичні методи.

У констатувальному дослідженні взяли участь дві групи здобувачів освіти Криворізького державного педагогічного університету старших курсів бакалаврату. До першої групи увійшли студенти 4 курсу денного відділення (11 осіб), а до другої – студенти 3 курсу денного відділення (11 осіб).

Вивчення рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік за мотиваційно-ціннісним компонентом здійснювалося за допомогою методу анкетування. Студентам була запропонована анкета закритого типу, питання якої передбачали відповідь «так» або «ні». Для більшої об'єктивності відповіді надавалися анонімно. Зміст анкети мав виявити сформованість у майбутніх учителів музичного мистецтва двох показників мотиваційно-ціннісного компонента: 1) мотивованість у розширенні професійних компетентностей сучасного учителя музичного мистецтва арттерапевтичною компетентністю; 2) визнання цінності арттерапевтичних технік для загальної середньої освіти. Питання анкети і алгоритм оцінювання відповідей подано в Додатку Г.

Отримані дані показали, що більшість студентів обох груп мотивована у розширенні професійних компетентностей і визнає цінність арттерапевтичних технік для загальної середньої освіти. Найбільшу кількість позитивних відповідей було надано на питання 1, 2, 6, 10. Відповіді на деякі питання показали неоднозначне ставлення студентів до використання арттерапевтичних технік. Наприклад, на питання 3 («Чи вважаєте Ви, що арттерапія в закладах загальної середньої освіти є лише тенденцією моди?») «так» відповіли 5 студентів 4 курсу (45,5%) і 4 студенти 3 курсу (36,7%). Значній кількості студентів (45,5% у кожній групі) арттерапевтична компетентність для учителя музичного мистецтва здається необов'язковою. Далеко не всі студенти бачать себе в майбутньому педагогами-новаторами (45,5% студентів 4 курсу і 54,5% студентів 3 курсу). Суттєво розділилися думки студентів стосовно того, яким

учням потрібна арттерапія: так 36,7% студентів 4 курсу вважає, що арттерапія потрібна лише проблемним учням, на 3 курсі таку думку підтримує 54,5%.

Отже, основні недоліки професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік за мотиваційно-ціннісним критерієм стосувалися: недооцінки арттерапевтичних технік у загальній середній освіті, слабкості мотивації до професійного зростання, недостатнього розуміння зв'язків предмету «Музичне мистецтво» з арттерапевтичними практиками.

Результати анкетування були оброблені за допомогою математичних методів і показані у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва
до використання арттерапевтичних технік
за мотиваційно-ціннісним компонентом**

Рівні готовності	Група 4 курсу		Група 3 курсу	
	студентів	%	студентів	%
Високий	4	36,3	3	27,3
Середній	5	45,5	5	45,5
Низький	2	18,2	3	27,2
Всього	11	100	11	100

Таблиця демонструє, що високий рівень готовності за мотиваційно-ціннісним компонентом виявлено у 36,3% респондентів 4 курсу і у 27,3% респондентів 3 курсу. Найбільш численним є середній рівень. Він є однаковим у обох групах і становить 45,5%. Студентів з низьким рівнем виявлено 18,2% на 4 курсі і 27,2% на 3 курсі. У такий спосіб ми змогли описати критерій мотиваційно-ціннісного компонента – міру спрямованості майбутніх учителів музичного мистецтва на оволодіння знаннями та уміннями з арттерапії.

Готовність майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік за когнітивно-орієнтаційним компонентом вивчалася за допомогою методу тестування. Пропоновані студентам обох груп тестові завдання охоплювали матеріал, який стосувався двох показників: 1) ґрунтовність знань про арттерапію та арттерапевтичні техніки; 2) орієнтування в методиці використання арттерапевтичних технік у процесі

вивчення дисциплін мистецького циклу в закладах загальної середньої освіти. Зміст тестових завдань констатувального дослідження і алгоритм оцінювання подано у Додатку Д.

Якісний аналіз виконання тестових завдань засвідчив, що майбутні учителі музичного мистецтва орієнтуються у змістовому полі арттерапії, але значна кількість студентів нечітко розуміє навіть базові положення, недостатньо сформованими є уявлення про методику використання арттерапевтичних технік з учнями різних вікових груп.

Кількісний аналіз отриманих даних стосовно когнітивно-орієнтаційного компонента готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік показано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва
до використання арттерапевтичних технік
за когнітивно-орієнтаційним компонентом**

Рівні готовності	Група 4 курсу		Група 3 курсу	
	студентів	%	студентів	%
Високий	2	18,2	2	18,2
Середній	5	45,5	4	36,3
Низький	4	36,3	5	45,5
Всього	11	100	11	100

Таблиця демонструє, що кількість студентів з високим рівнем в обох групах є невеликою (18,2% у кожній групі). Про перевагу середнього рівня не йдеться. Фактично кількість студентів із середнім і низьким рівнями є порівняною (у групі 4 курсу – 45,5% середній рівень, 36,3% низький рівень, у групі 3 курсу – 36,3% середній рівень, 45,5% низький рівень). Так було схарактеризовано критерій когнітивно-орієнтаційного компонента – ступінь обізнаності майбутніх учителів музичного мистецтва щодо арттерапевтичних технік та особливостей їх використання в закладах загальної середньої освіти.

Для діагностування творчо-діяльнісного компонента готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік було застосовано методи творчих завдань і анкетування. Перший показник – грамотність реалізації арттерапевтичної техніки – перевірявся

шляхом виконання студентами творчого завдання. Кожному студенту було запропоновано дібрати приклад музичного твору / фрагменту для певного психотерапевтичного впливу (заспокоєння, активізація, стабілізація емоцій).

Треба було проаналізувати дібраний приклад за наданим алгоритмом:

1. Вказати назву і автора твору.
2. Визначити характер музичного твору / фрагменту.
3. Описати емоції, які викликає музика.
4. Дати характеристику головним засобам музичної виразності у їх моделюванні емоцій.
5. Визначити можливості регулюючого впливу твору на психічний стан учнів.
6. Пояснити, для якої вікової категорії учнів може використовуватися цей твір / фрагмент.

За виконання завдання можна було отримати максимально 5 балів. Рівні відносно балів розподілялися так: 0–2 бали – низький рівень, 3–4 середній, 5 балів – високий. Під час оцінювання враховувалися: 1) повнота опису емоцій; 2) встановлення зв'язків між виникненням емоцій і засобами музичної виразності; 3) обґрунтованість у виборі вікової групи учнів, на яку спрямовуватиметься вплив дібраного музичного твору; 4) усвідомленість психічно регулюючих властивостей твору.

Діагностування другого показника творчо-діяльнісного компонента – творчий підхід у розробці і виконанні арттерапевтичних завдань – проводилося двома методами – анкетування і методу творчих завдань. Робота майбутніх учителів музичного мистецтва під час діагностики стосувалася арттерапевтичної техніки створення мандал [29, с. 38–39]. Студентам обох груп було запропоновано спочатку подивитися на кольорові зображення мандал, а потім створити мандалу самотійно. Окрім створення зображення студенти мали дати відповіді на питання двох анкет, які являли собою адаптацію для майбутніх учителів музичного мистецтва анкет з мандалотерапії, розроблених вітчизняним художником Н. Грудєвим [15].

Перше анкетування проводилося перед виконанням творчого завдання.

Анкета включала питання:

1. Чи знаєте Ви, що тут зображено (варіанти відповідей: «так», «ні»).
2. Чи подобаються Вам ці зображення? («так», «ні»).
3. Які емоції викликають у Вас форми і кольори зображення? («позитивні», «негативні», «відсутність емоцій»).
4. Чи хотіли б Ви дізнатися більше про ці зображення? («так», «ні»).
5. Чи хотіли б Ви навчитися робити такі зображення і потім вчити учнів? («так», «ні»).

Після оволодіння основними прийомами арттерапевтичної техніки мандали студенти дали відповіді на питання другої анкети:

1. В якому настрої Ви перебували до створення мандали? («дратівливому», «сумному», «нейтральному», «бадьорому», «радісному»).
2. Як змінювався Ваш настрій у процесі створення мандали?
3. Як змінився Ваш емоційний стан після того, як намалювали мандалу? («покращився», «погіршився», «залишився без змін»).
4. Чи змінюється у Вас настрій при тривалому спогляданні Вашої мандали? («покращується», «погіршується», «не змінюється»).
5. Уявіть, що Ваша мандала звучить, опишіть те, як Ви відчуваєте звучання?

Максимально вся робота над мандалами оцінювалася у 15 балів (5 балів – анкета № 1, 5 балів – малювання мандали, 5 балів – анкета № 2). Оцінювання кожного виду роботи підпорядковувалося певним вимогам. Анкета № 1 передбачала нарахування 1 балу за кожну позитивну відповідь. У створенні мандали враховувалися: 1) зацікавленість студентів в опануванні арттерапевтичної техніки; 2) творча ініціативність у виконанні завдання; 3) самостійне внесення ціннісних сенсів у створення зображення; 4) різноманітність використаних кольорів. Наррахування балів за анкету № 2 здійснювалося відповідно до вимог: 1) позитивного ставлення до діяльності;

2) точності і детальності опису емоцій; 3) встановлення зв'язків між зоровими і слуховими уявленнями.

Загальний розподіл рівнів щодо завдання виглядав наступним чином:

Низький рівень – 0–7 балів.

Середній рівень – 8–12 балів.

Високий рівень – 13–15 балів.

Після завершення діагностичних процедур ми проаналізували отримані результати. Якісний аналіз виявив ряд позитивних чинників (бажання студентів виконувати творчі завдання, ініціативність, емоційна відкритість). Було помічено і чинники негативні: слабкість умінь фіксації зв'язків між емоційним станом і засобами музичної виразності, реалізація арттерапевтичної техніки без урахування вікової групи учнів, непослідовність у реалізації арттерапевтичної техніки. Математично оброблені результати діагностики подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва
до використання арттерапевтичних технік
за творчо-діяльнісним компонентом**

Рівні готовності	Група 4 курсу		Група 3 курсу	
	студентів	%	студентів	%
Високий	3	27,3	2	18,2
Середній	6	54,5	7	63,6
Низький	2	18,2	2	18,2
Всього	11	100	11	100

Як можна помітити з таблиці, переважаючим є середній рівень (54,5% у групі 4 курсу, 63,6% у групі 3 курсу). Кількість студентів з високим і низьким рівнем майже однакова в обох групах.

Проаналізувавши всі отримані дані стосовно творчо-діялісного компонента, ми схарактеризували його критерій – міру доцільності педагогічних дій з використання арттерапевтичних технік.

Визначення рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік за коригувально-рефлексивним

компонентом здійснювалося методами анкетування і методу навчальних завдань. Перший показник – здатність до самоаналізу результатів діяльності – перевірявся за допомогою анкетування. Анкета мала відкритий характер, передбачала розгорнуті відповіді на питання, виявлення рефлексивних умінь респондентів. Питання анкети та алгоритм оцінювання див. у Додатку Е.

Діагностування другого показника – здатності оперативного віднаходження і виправлення помилок – відбувалося методом навчального завдання «Знайди і виправ помилку». Коротко описувалися ситуації, пов'язані з використанням арттерапевтичних технік. Студентам треба було вказати на неправильні дії «учителя», якщо такі мали місце, і запропонувати правильний шлях. У завдання включалися як «помилкові» ситуації, так і коректні. Надамо перелік запропонованих прикладів:

1. Учитель показав класу роботу учня з подолання стресу, зазначивши прізвище автора.
2. Учитель на уроці поєднав техніки ізотерапії та музикотерапії.
3. Учитель під час рефлексивного слухання музики запропонував проаналізувати динамічний розвиток твору.
4. На уроці музичного мистецтва учитель приділив увагу учениці, в родині якої трапилося нещастя, інша частина класу працювала з підручником.
5. Учитель у 3-Б класі з метою командотворення влаштував групову гру на дитячих музичних інструментах, в якій потребувалася синхронність дій. Один учень не міг зрозуміти завдання. Тоді учитель попросив успішного учня сісти поруч і допомогти товаришу музикувати.

За кожну правильну відповідь нараховувався 1 бал. Максимально за виконання завдання можна було набрати 5 балів. Рівні розподілялися наступним чином: 0–2 бали – низький, 3–4 – середній, 5 – високий.

Якісний аналіз виконання діагностичних завдань за коригувально-рефлексивним компонентом виявив, що майбутні учителі музичного мистецтва відчують складності щодо самоаналізу результатів діяльності з використання арттерапевтичних технік. Значна кількість студентів вважає, що

їх рівень знань і практичних умінь з використання арттерапевтичних технік недостатній. Більшість студентів визнає потребу самостійного поповнення знань щодо використання арттерапевтичних технік, знає способи самостійного поповнення, однак лише окремі студенти зверталися до цих способів. Уявлення про правила етики використання арттерапевтичних технік нечіткі.

Із завданням на виправлення помилок студенти впоралися дещо краще. Проте деякі вважали, що всі ситуації є помилковими, що вказувало на механічність виконання завдання. Основні недоліки відповідей стосувалися браку знань про правила етики використання арттерапевтичних технік.

Аналіз результатів виконання обох завдань подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**Рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва
до використання арттерапевтичних технік
за коригувально-рефлексивним компонентом**

Рівні готовності	Група 4 курсу		Група 3 курсу	
	студентів	%	студентів	%
Високий	1	9,1	1	9,1
Середній	6	54,5	5	45,5
Низький	4	36,4	5	45,4
Всього	11	100	11	100

Кількісні дані свідчать, що за коригувально-рефлексивним компонентом переважають середній і низький рівні. У групі 3 курсу показники середнього і низького рівнів є однаковими (45,5%), не набагато кращі показники 4 курсу (54,5% – середній рівень, 36,4 % – низький). Кількість студентів з високим рівнем незначна (9,1% у кожній групі). Проаналізувавши всі отримані дані стосовно коригувально-рефлексивного компонента, ми описали його критерій – ступінь адекватності самооцінки використання арттерапевтичних технік майбутніми учителями музичного мистецтва.

Після діагностики кожного компонента готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік ми систематизували отримані дані у відсотках. Узагальнення здійснювалося через вирахування середнього показника за формулою $(a+b+c+d)/4$, де a, b, c, d –

числові відсоткові дані кожного компонента. Процедура виведення середнього показника дала змогу схарактеризувати рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік більш масштабно. Результати ми подали у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

**Рівні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва
до використання арттерапевтичних технік**

Компоненти	Група 4 курсу			Група 3 курсу		
	високий рівень	середній рівень	низький рівень	високий рівень	середній рівень	низький рівень
	%	%	%	%	%	%
Мотиваційно-ціннісний	36,3	45,5	18,2	27,3	45,5	27,2
Когнітивно-орієнтаційний	18,2	45,5	36,3	18,2	36,3	45,5
Творчо-діяльнісний	27,3	54,5	18,2	18,2	63,6	18,2
Коригувально-рефлексивний	9,1	54,5	36,4	9,1	45,5	45,4
Середній показник	22,7	50,0	27,3	18,2	47,7	34,1

З таблиці помітно, що за загальним станом професійної підготовки групи між собою різняться несуттєво. Переважаючим є середній рівень. Він у групі 4 курсу становить 50,0%, а у групі 3 курсу – 47,7%. Найменшим за кількісним показником є високий рівень (22,7% у групі 4 курсу і 18,2% у групі 3 курсу). Низький рівень професійної підготовки до використання арттерапевтичних технік є значним: 27,3% у групі 4 курсу та 34,1% у групі 3 курсу.

Узагальнення всіх даних, отриманих протягом констатувального педагогічного дослідження, дало підстави для уточнення характеристик рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік – низького, середнього і високого.

Студенти з *низьким рівнем* не відчують потреби у використанні арттерапевтичних технік у професії учителя музичного мистецтва. Арттерапевтична складова мистецької освіти здається їм необов'язковою.

Мотивація до професійної діяльності переважно зовнішня, студенти не мають наміру розширювати професійні компетентності. Знання про арттерапію та арттерапевтичні техніки фрагментарні, мало пов'язані між собою. Майбутні учителі слабо орієнтуються в методиці використання арттерапевтичних технік. Не можуть цілісно і грамотно реалізувати арттерапевтичну техніку. Працюють за наданими зразками, не виявляють творчий підхід у розробці і виконанні арттерапевтичних завдань. Самооцінка використання арттерапевтичних технік неадекватна, студенти не схильні до самоаналізу результатів педагогічної діяльності, не можуть оперативно віднайти та виправити помилки у використанні арттерапевтичної техніки.

Студенти із *середнім рівнем* готовності усвідомлюють значущість і актуальність використання арттерапевтичних технік у професії учителя музичного мистецтва. Наявна мотивованість у професійному розитку, студенти визнають доцільність розширення професійних компетентностей. Знання про арттерапію та арттерапевтичні техніки недостатньо глибокі, але систематизовані. Майбутні учителі в цілому орієнтуються в методиці використання арттерапевтичних технік, проте знанням бракує конкретності. Грамотно реалізують окремі арттерапевтичні техніки. Здатні виявляти творчий підхід у розробці і виконанні арттерапевтичних завдань. Самооцінка використання арттерапевтичних технік адекватна, студенти розуміють недостатність знань і умінь у арттерапевтичній складовій педагогічної діяльності, можуть оперативно віднайти та виправити грубі помилки у використанні арттерапевтичної техніки.

Студенти з *високим рівнем* усвідомлюють значущість і актуальність використання арттерапевтичних технік у професії учителя музичного мистецтва та зацікавлені в їх опануванні. Майбутні учителі мотивовані у професійному розитку, як зовнішньо, так і внутрішньо. Знання про арттерапію та арттерапевтичні техніки ґрунтовні. Майбутні учителі добре орієнтуються в методиці використання арттерапевтичних технік. Грамотно реалізують арттерапевтичні техніки, виявляють творчий підхід у розробці і виконанні

арттерапевтичних завдань. Самооцінка використання арттерапевтичних технік адекватна, студенти самостійно поповнюють знання і уміння в арттерапевтичній складовій педагогічної діяльності, можуть оперативно віднайти та виправити помилки у використанні арттерапевтичної техніки.

Отже, вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік показало суттєві недоліки. Рівень готовності майбутніх учителів є переважно середнім, значними є кількісні показники низького рівня. Проведене констатувальне дослідження виявило недостатність у майбутніх учителів музичного мистецтва теоретичних знань і практичних умінь використання арттерапевтичних технік. Внаслідок цього постала необхідність розробки методичних рекомендацій з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду.

2.2. Методичні рекомендації з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду)

У сучасному вітчизняному суспільстві, що потерпає від військових подій, значущість арттерапевтичної складової для загальної середньої освіти є незаперечною. Щоби відповідати актуальним вимогам до навчання за концепцією Нової української школи, майбутні учителі музичного мистецтва повинні вміти використовувати арттерапевтичні техніки у межах завдань здоров'язбереження учнів. Однак, як показало констатувальне педагогічне дослідження, професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік виявляється недостатньою.

Під час розробки методичних рекомендацій нами враховувалася обґрунтована у першому розділі методична модель професійної підготовки

майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік, що включала принципи, педагогічні умови та методи.

Зміст професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік не обмежується музикотерапією, а передбачає поліхудожню діяльність, спрямовану на створення комфортної психологічної атмосфери, активізацію коригуючого впливу на емоційні стани, морально-світоглядні установки учнів, взаємодію у класному колективі.

Головним інструментарієм професійної підготовки є методи, вибір яких підпорядковується системі принципів і педагогічних умов. У методичних рекомендаціях роз'яснімо групи методів, про які йшлося у підрозділі 1.3.

Базовими методами професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік є **перцептивні методи**, спрямовані на пізнання навчального матеріалу за допомогою органів чуттів за активною участю мислення. Головна роль належить словесним і наочно-візуальним методам, допоміжними є аудіальні та аудіовізуальні методи.

На першому етапі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік важливо сформувати чіткі уявлення про сутність арттерапії. У педагогічному аспекті арттерапія, як наголошує О. Цимбала, тлумачиться як «турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особи, групи, колективу засобами художньої діяльності» [76, с. 99]. Звернемо увагу, що під словом «особа» слід розуміти учня будь-якої вікової групи, а під словом «колектив» – учнівський клас («група» може розглядатися як мала група в межах класного колективу або як спеціально створена група на основах добровільності, наприклад, гурток). Стосовно вікових груп слід зазначити, що окремі арттерапевтичні техніки можна застосовувати в молодших класах, однак більшість адаптована до основної школи (за своїм походженням арттерапія призначалася насамперед для «дорослої» аудиторії) [50].

Для будь-якої вікової групи доцільні пасивні та активні арттерапевтичні техніки. Рекомендовано їх парне застосування в одному заході (наприклад, для відпочинку від навчальної діяльності на уроці можна застосувати руханку, а пізніше – вправу на релаксацію). Якщо робота проводиться з учнями молодших класів, перевага надається активним арттерапевтичним технікам.

Хоча з учнями початкової і основної школи можна використовувати аналогічні види арттерапевтичних технік, їх змістове наповнення і прийоми виконання будуть суттєво різнитися. Пояснимо це на прикладі груп арттерапевтичних технік, класифікованих за змістовою спрямованістю впливу на клієнта (див. табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

**Відмінності змісту арттерапевтичних технік
для початкової і основної школи**

Група технік	Початкова школа	Основна школа
Техніки роботи з емоціями і почуттями	Радість Спокій Подолання страху	Витримка Гармонія Подолання стресу
Техніки роботи з Я-концепцією	Ввічливість Старанність Вольові прояви Здоров'я і гігієна	Лідерство Самобутність Саморегуляція Критичне мислення
Техніки роботи з мотивацією та цілепокладанням	Схвалення Необхідність завершувати справу	Усвідомлення цілі Професійна орієнтація Успішність
Техніки роботи з картиною світу та ціннісно-смісловою сферою	Явища природного світу Людина – частина природи Людина і близьке оточення	Духовні цінності Місце людини у світі Людина і людство
Техніки роботи зі стосунками	Добрі стосунки з батьками Добрі стосунки з однокласниками	Міжособистісні стосунки Ділові стосунки Самоповага, повага до інших
Техніки роботи з груповими процесами, командостворенням	Дружба Взаємодопомога Дотримання правил поведінки	Емпатія Рольові функції у команді

Використання арттерапевтичних технік в освітньому процесі цінне тим, що дозволяє вирішувати різні завдання. Як правило, виділяється 5 завдань: діагностика, психотерапія, виховання, розвиток, корекція [33]. Провідними завданнями, які виконує учитель музичного мистецтва, є виховання, розвиток

і корекція. Однак і два перші завдання виступають дотичними до шкільного предмету «Музичне мистецтво». Діагностика дозволяє краще зрозуміти індивідуальні особливості учнів, стосунки у класі, що, в свою чергу, дозволить проводити уроки ефективніше. Оскільки учитель музичного мистецтва переважно працює з одними учнівськими класами впродовж декількох років, первинно здійснена діагностика визначатиме подальші дії і дасть змогу простежувати зрушення, які відбувалися з учнями і класом у цілому.

Психотерапевтичні завдання у межах занять музичним мистецтвом у закладах загальної середньої освіти відносно нескладні. Потребується створення атмосфери довіри, успішності. Мистецькі навчальні дисципліни найбільш сприятливі для виявлення багатства людських емоцій. Долучення до художніх зразків, з одного боку, розкриває учням світ почуттів і думок, виражених видатними митцями, а з іншого, – активізує почуттєві реакції самих дітей. Заняття мистецтвом мають бути проникнуті емпатійністю – співчутливістю, уважністю до емоцій інших людей. Важливим є і створення ситуації успіху – переконання учнів у тому, що цілеспрямованість дій обов'язково матиме наслідком позитивний результат.

Виховні завдання, які має вирішувати учитель музичного мистецтва за допомогою арттерапевтичних технік, передусім стосуються ставлення до предмету, моральних устоїв особистості учня і міжособистісних стосунків у класі. Арттерапевтичні техніки ясно демонструють широкому колу споживачів «корисність» мистецтва у його впливі на особистість. Цим збільшується повага учнів до предмету, активізується пізнавальний інтерес. Музикотерапевтка Г. Побережна вказує, що використання арттерапевтичних технік плекає позитивні індивідуальні якості і спрямовує на гармонізацію міжособистісних стосунків [54, с. 4]. Виконуючи завдання з арттерапії, учні вчаться взаємодіяти з однокласниками, допомагати один одному, поважати думки і почуття інших.

Завдання розвитку пов'язані з арттерапевтичними техніками як такими, що дозволяють учням виявляти себе засобами різних мистецтв, причому не

турбуючись про дотримання строгих правил. Несподіваність, спонтанність, притаманні арттерапевтичним вправам, сприятливі для розкриття особистості учнів. Для учителя музичного мистецтва цінним є і те, що паралельно із арттерапевтичними завданнями вирішуються навчальні (наприклад, релаксаційна музикотерапія «привчає» дітей вслухуватися в музику, пов'язувати звучання з певними емоційними станами). Арттерапевтичні техніки розвивають фантазію і уяву, творчі здібності, інтуїтивне мислення. Завдяки арттерапевтичному «розвантаженню» зменшується втомлюваність учнів, результатом чого стає краще засвоєння навчального матеріалу.

Завдання корекції передбачають покращення тих характеристик, які у дитини були відсутні або маловиражені. Переважно це стосується особистісно-психологічних характеристик (сором'язливість, дратівливість, замкненість тощо). Використання арттерапевтичних технік відбувається здебільшого в групі або колективі і відповідно налаштовує на довірливе ставлення між учасниками. Колективна діяльність «вирівнює» особистісні характеристики і «запускає» механізми саморегуляції. Значний корекційний потенціал мають арттерапевтичні техніки для «інклюзивних» учнів, тобто дітей з різними відхиленнями індивідуального розвитку [65].

Отже, різноманітність освітніх завдань, які може вирішити учитель музичного мистецтва з використанням арттерапевтичних технік, зумовлює потребу використання різних методів професійної підготовки.

Застосування перцептивних методів професійної підготовки не є відокремленим від інших. Опанування майбутнім учителем музичного мистецтва конкретної арттерапевтичної техніки відбувається як рух від перцептивних до **практичних методів**. Якщо на початку ознайомлення з технікою студент сприймає нову для себе інформацію, аналізує її, то після усвідомлення основ треба переходити до практичного засвоєння арттерапевтичної техніки. Пояснімо це на прикладах технік медіатерапії та мандалотерапії з опорою на європейський мистецько-педагогічний досвід (див. Додаток Ж).

Практичні методи оволодіння арттерапевтичними техніками, зокрема вправи, закономірно поєднуються з **методами фізичної і психічної реабілітації**, що буде показано на прикладі тренінгу (див. Додаток 3).

Після проведення тренінгу важливо усвідомити широту можливостей провідних європейських методик для вирішення різних арттерапевтичних завдань. Роз'яснимо це на прикладі евритмії Р. Штайнера (див. табл. 2.7.).

Таблиця 2.7.

**Можливості евритмії Р. Штайнера
для вирішення арттерапевтичних завдань**

Методка, що аналізується	Група арттерапевтичних технік	Можливості
Евритмія Р. Штайнера	Техніки роботи з емоціями і почуттями	Різноманіття емоцій, втілюване музикою. Гармонізація власного емоційного стану
	Техніки роботи з Я-концепцією	Вілчуття своєї цінності, свободи і творчої спроможності
	Техніки роботи з мотивацією та цілепокладанням	Мотивація у занурення в мистецтво. Мотивація самовдосконалення. Прагнення впорядкованості
	Техніки роботи з картиною світу та ціннісно-сисловою сферою	Відчуття єдності з космосом. Пробудження духовних енергій
	Техніки роботи зі стосунками	Виховання любові до себе та інших людей
	Техніки роботи з груповими процесами, командотворенням	Довіра до членів команди. Відкритість. Усвідомлення необхідності спільних дій

Методи моделювання стосовно педагогічних ситуацій використання арттерапевтичних технік доцільно поєднувати з ігровими і наочними методами. Наведемо декілька прикладів.

Приклад № 1. Майбутні учителі музичного мистецтва мають уявити себе в ролі арттерапевтів. Треба запропонувати вид діяльності (техніку), який, на їх погляд, пасує до певного розуміння арттерапії.

1. Арттерапія – засіб піклування про емоційний стан та психічне здоров'я людини, групи, колективу за допомогою художньої творчості.

2. Арттерапія – корекційний вплив на дитину через застосування мистецтв, у яких візуальний канал комунікації відіграє провідну роль.

3. Арттерапія – лікувальне застосування різних видів і форм мистецтва.

Приклад № 2. Майбутні учителі об'єднуються у 2 групи. Перша група грає роль викладачів, друга група – студентів. Кожен «викладач» витягає рандомно картку, на якій написано арттерапевтичне правило етики. Читає його «студенту». Завдання «студента» – надати власну інтерпретацію почутому правилу. «Викладач» прослуховує надану відповідь і коригує її.

Надаємо схему карток з правилами та їх тлумачень (див. табл. 2.8.):

Таблиця 2.8.

Схема карток «Правила арттерапевтичної етики»

Правило	Інтерпретація його змісту
Цінувати час	Бути дисциплінованим, виконувати роботу без відволікання на дрібниці. Працювати за планом з урахуванням зовнішніх обставин. У спілкуванні бути лаконічним
Бути позитивно налаштованим	Доброзичливо ставитися до оточуючих, не вдаватися до різких образливих висловлювань. Уникати конфліктів, конструктивно вирішувати гострі питання
Правило додавання	Треба не відкидати позицію іншої людини, з якою не погоджуєтесь, а «додавати» до неї свою точку зору. Розуміти думки інших людей, навіть якщо вони далекі від ваших
Кодекс ввічливості	Завжди уважно слухати співбесідників, не перебивати, давати змогу висловитися всім бажаним
Правило добровільності	Участь в арттерапевтичних техніках учнів є добровільною, виконується за бажанням. Дитина може «пропустити» якийсь вид роботи, якщо ситуативно не налаштована
Правило персоніфікації	На відміну від наукового мовлення, використання арттерапевтичних технік передбачає висловлення учителя від першої особи («я вважаю», «я пропоную» тощо)
Правило конфіденційності	Не можна розголошувати особистісну інформацію про інших людей, наприклад, учнів. Не допускається обговорення когось без його участі

Приклад № 3. Спрямований на засвоєння європейського мистецько-педагогічного досвіду арттерапевтичних технік. Майбутнім учителям треба уявити себе доповідачами на педагогічній раді. Кожен учасник наосліп бере картку, на якій зазначено прізвище видатної особи. Шляхом обговорення у

малій групі треба вказати внесок особи у розвиток музикотерапії. Приклади персоналій: Карл Орф (Німеччина), Альфред Томатіс (Франція), Еміль Жак-Далькроз (Швейцарія), Аре Бреан (Норвегія), Атанасій Кірхер (Німеччина), Рудольф Штайнер (Австрія), Джульєтта Алвін (Велика Британія).

Методи організації самостійної роботи важливі для становлення майбутніх учителів музичного мистецтва як самодостатніх ініціативних і творчих педагогів. Методи організації самостійної роботи щодо використання арттерапевтичних технік передбачають: організацію домашньої роботи студентів (опрацювання визначених програмою тем, підготовка до семінарських і лабораторних занять), організацію різного роду практик, організацію неформальної освіти, спонукання до самоосвіти. У наш час організація неформальної освіти відрізняється багатством форм і змісту, задіянням вітчизняних і зарубіжних фахівців. Корисним для професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік є ознайомлення з досвідом сучасного британського композитора і музикотерапевта Найджела Осборна. Діах виступає з лекціями і майстер-класами по Україні, зокрема ним проведена гостьова лекція у КДПУ.

Н. Осборн – професор Единбурзького університету. Працює з дитячою аудиторією, переважно тією, що складається з постраждалих внаслідок військових дій. Як соціальний педагог Н. Осборн понад 30 років взаємодіє із дітьми у зонах воєнних конфліктів. Методика Н. Осборна спрямована на відновлення психічного стану дітей, що пережили важкий стрес.

Майбутнім учителям музичного мистецтва було надане завдання ознайомитися з музикотерапевтичними поглядами Н. Осборна [49]. Виявлено, що основними критеріями методики Н. Осборна є «безпека», «надійність», «підтримка однолітків». Безпека говорить про створення комфортної атмосфери, що сприяє відновленню фізичного і психічного здоров'я. Відчуття безпеки дає змогу дітям відчути задоволення від музикування, імпровізації, спілкування з одногрупниками.

Надійність тісно пов'язана з довірою. На думку Н. Осборна, за допомогою простих вправ з музичної імітації, «запитанню та відповіді» поступово відновлюється довіра дітей з психічними травмами. Музична комунікація дає рух звичайному людському спілкуванню.

Підтримка однолітків може бути дуже потужною для дітей із психічною травмою. За приклад Н. Осборн бере досвід американських ветеранів воєн у В'єтнамі, Іраку та Афганістані, які грають у барабанному колі, пропонуючи один одному як музичну, так і особисту підтримку у спільній радості та творчості. Гра на барабанах має цікавий терапевтичний зв'язок із гнівом та агресією. З вражень учасників слідує той факт, що по інструменту (барабану) можна вдарити сердито та агресивно, але за допомогою музичної терапії є можливість перетворити негативну енергію на позитивну [49].

Основні арттерапевтичні техніки, які використовує Н. Осборн, засновуються на слуханні відомих мелодій (переважно народної музики), танці, співі, грі на музичних інструментах. Методичні положення Н. Осборна обґрунтовуються фізіологічними законами (вплив музики на організм, зв'язок з частотами тіла, зміни слухового сприйняття внаслідок стресу тощо).

Отже, запропоновані методи є пов'язаними між собою і становлять комплекс, застосування якого сприятиме професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної роботи було досліджено методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Метою першого етапу дослідження стало вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. З'ясовано, що результатом професійної підготовки

майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік є готовність до належного виконання цієї діяльності.

Досягнення мети констатувального дослідження передбачало виконання завдань: виявлення структури готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік; виокремлення методів діагностики; діагностування рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

Аналіз наукових праць Л. Полторак і Е. Куцин дозволив виділити компоненти готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивно-орієнтаційний; 3) творчо-діяльнісний; 4) коригувально-рефлексивний. До кожного з компонентів ми визначили відповідні критерії та показники.

Було виокремлено методи діагностики готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік – анкетування, тестування, метод організації рефлексії, педагогічне спостереження, метод творчих завдань, математичні методи.

Діагностування рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік проводилося на базі музично-хореографічного відділення факультету мистецтв КДПУ. У дослідженні було задіяно групи студентів 3 і 4 курсів денної форми навчання.

Діагностика проводилася за кожним компонентом готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Визначалася приналежність до трьох рівнів – низького, середнього і високого. Узагальнення отриманих даних показало, що в обох групах переважаючим є середній рівень. Високий рівень готовності є кількісно найменшим і становить близько 20,0%, тоді як низький рівень готовності встановлено у понад 30,0% здобувачів освіти.

Оскільки результати діагностики виявили недостатній рівень готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних

технік, постала необхідність розробки методичних рекомендацій з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду.

Методичні рекомендації розроблялися відповідно до обґрунтованої методичної моделі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Особлива увага приділялася опису методів, підпорядкованих системі принципів і педагогічних умов. Це перцептивні, практичні методи, методи фізичної і психічної реабілітації, методи моделювання, методи організації самостійної роботи. Застосування вказаних методів дозволяє підвищити рівень готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Показано, як методично обґрунтовано використовувати пасивні й активні арттерапевтичні техніки для роботи з різними віковими групами здобувачів загальної середньої освіти.

У методичних рекомендаціях враховувався досвід європейської арттерапії. Зокрема, було описано техніки медіатерапії (К. Мюнстерберг), мандалотерапії (К. Г. Юнг), розроблено дидактичні матеріали, практичні вправи і тренінг з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік «Шляхами музикотерапії» на основі праць Р. Штайнера, Дж. Алвін.

Пропоновані методи становлять комплекс, доцільний для професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду дозволило дійти наступних висновків:

1. До категоріального апарату кваліфікаційної роботи було віднесено поняття «підготовка», «професійна підготовка», «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва», «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності», «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік». Визначення понятійного утворення «професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік» зроблене нами на основі осмислення досліджень професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної діяльності (О. Галіцан, І. Шиман). Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік тлумачиться у кваліфікаційній роботі як освітній процес, орієнтований на усвідомлення здобувачами освіти концептуальної значущості психологічного комфорту учнів та перспективності конструювання інноваційного перцептивного-творчого середовища в урочній, позаурочній та позакласній роботі з музичного мистецтва відповідно до концепції Нової української школи. Сучасна педагогіка вбачає мету професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік у формуванні арттерапевтичної компетентності, необхідної для успішної педагогічної діяльності в умовах соціальних викликів. Важливе значення для використання арттерапевтичних технік в освітньому процесі мають якості майбутніх учителів музичного мистецтва, які доцільно класифікувати на особистісні, когнітивні, професійні, соціально орієнтовані.

2. Арттерапевтичні техніки являють собою способи практичного застосування засобів арттерапії. У кваліфікаційній роботі відрізняємо техніки від технологій: арттерапевтична технологія – це сукупність засобів і прийомів, які застосовуються під час здійснення арттерапевтичних впливів, а арттерапевтична техніка – конкретний спосіб здійснення арттерапевтичного впливу. Види арттерапії диференціюються на підставах задіяння засобів певного виду мистецтва або завершених продуктів виду мистецтва. У видах арттерапії утворюються підвиди, які мають конкретніший характер. Основними видами арттерапії вважаємо ізотерапію, музикотерапію, бібліотерапію, кінотерапію, кінезіотерапію, медіатерапію, театротерапію, імаготерапію. Витоки видів арттерапії сягають європейських досягнень психології і мистецтва, у першу чергу образотворчого. Єдиного підходу до класифікації арттерапевтичних технік вченими не вироблено. Для нашого дослідження доцільними є класифікації арттерапевтичних технік за змістовою спрямованістю (робота з емоціями і почуттями, Я-концепцією, мотивацією до навчання) і способом діяльності (активні і пасивні).

3. Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік здійснюється за допомогою комплексу методів. Вибір методів підпорядковується принципам і педагогічним умовам професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Виділено принципи: 1) активності і свідомості здобувачів вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності; 2) систематичності й послідовності формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва; 3) комплексності у взаємозв'язку загальнонаукових, психолого-педагогічних і фахових складових підготовки; 4) єдності теоретичної й практичної підготовки здобувачів вищої освіти; 5) ціннісної орієнтації на сучасні стандарти здоров'я. Виділено педагогічні умови: 1) створення освітнього середовища, сприятливого для поліхудожньої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва; 2) включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої

програми; 3) стимулювання самоосвіти здобувачів у неформальній та інформальній моделях; 4) посилення мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до впровадження здоров'язберезувальної освіти. Групи методів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік включають: 1) перцептивні методи; 2) практичні методи; 3) методи моделювання; 4) методи фізичної і психічної реабілітації; 5) методи організації самостійної роботи. Співвіднесення принципів, педагогічних умов і провідних методів дозволило створити методичну модель професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік.

4. Вивчення стану професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік здійснювалося на базі Криворізького державного педагогічного університету. У дослідженні брали участь студенти 3 і 4 курсів денної форми навчання. Дослідницькі завдання передбачали виявлення компонентної структури готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік; виокремлення методів діагностики готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік; діагностування рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік. Компонентами готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік було віднесено мотиваційно-ціннісний; когнітивно-орієнтаційний; творчо-діяльнісний; коригувально-рефлексивний. Методи діагностики включали анкетування, тестування, організацію рефлексії, педагогічне спостереження, метод творчих завдань, математичні методи.

Діагностування рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік показало перевагу середнього рівня, значні показники низького рівня у студентів обох груп, що зумовило необхідність розробки методичних рекомендацій з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання

арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду.

5. На основі методичної моделі, що включала принципи, педагогічні умови і методи, було розроблено методичні рекомендації з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду. Роз'яснено можливості застосування перцептивних, практичних методів, методів фізичної і психічної реабілітації, методів моделювання, організації самостійної роботи. Розроблено дидактичні матеріали, приклади практичних вправ, тренінгу з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік на основі європейського мистецько-педагогічного досвіду (Р. Штайнер, Дж. Алвін, К. Мюнстерберг, К. Г. Юнг). Показано, що методи є взаємопов'язаними і забезпечують ефективність професійної підготовки за умови їх комплексного застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алвін Дж., Ворик Е. Музична терапія для дітей з аутизмом. Київ : Центр навчальної літератури, 2023. 236 с.
2. Андрощук А. Розкриття особистісного потенціалу і ресурсності старшокласника методами арт-терапії «Орієнтири гармонійної особистості». URL : <https://naurok.com.ua/korekciyno-rozvitkova-programa-orientiri-garmoniyno-osobistosti-232970.html> (дата звернення 10.10.2025)
3. Арт-технології : навч.-метод. посібник / укл.: О. А. Мірошніченко. Житомир : ТОВ «Видавничий дім Бук-Друк», 2024. 180 с.
4. Асоціація музикотерапевтів України. URL : https://musictherapy.org.ua/index.php#google_vignette (дата звернення 23.10.2025)
5. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії : навч.-метод. комплекс. Умань : Алмі, 2014. 75 с.
6. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. *Педагогічний часопис Волині*. № 4 (11). 2018. С. 14–15.
7. Бондаренко А. В. Арт-терапевтичні методи у фаховій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. 2017. Вип. 23 (28). С. 46–50.
8. Бурназова В. В., Костевич О. О. Арт-терапевтичні методи в роботі вчителя музичного мистецтва. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2020. Вип. 22. С. 108–118.
9. Власенко І. М. Теоретичні засади професійної рефлексії як складової підготовки фахівців хореографічного та музичного мистецтва. *Молодь і ринок*. 2025. Вип. 9 (241) С. 89–93.

- 10.Галіцан О., Шиман І. Проблема підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної музично-педагогічної діяльності у координатах міждисциплінарних досліджень. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 49. Т. 1. С. 160–164.
- 11.Головатюк І. Г. Арт-терапія у зарубіжній науковій традиції. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 2 (41). С. 63–66.
- 12.Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.
- 13.Гриньова В. М. Культурологічний підхід. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колект. монографія. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. С. 81–126.
- 14.Грозан С. В. Компетентнісний підхід як складова частина підготовки майбутнього вчителя музики до професійної самореалізації. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2014. Вип. 132. Серія: Педагогічні науки. С. 282–285.
- 15.Грудєв М. Мандала як філософсько-природний символ. Харків : НУБіП, 2019. 50 с.
- 16.Дем'янюк В. В. Роль ціннісно-сміслової сфери у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Директор школи, ліцею, гімназії. Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. № 6. Кн. 2. Т. 1 (80). Київ: Гнозис, 2018. С. 5–12.
- 17.Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (дата звернення 01.12.2024)
- 18.Державний стандарт початкової середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.12.2024)

- 19.Діденко О. В. Сутність, зміст і структура поняття «професійна надійність фахівця». *Зб. наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 90–101.
- 20.Дубровіна І. Самоосвітня діяльність вчителя музики як умова реалізації творчості. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 37–41.
- 21.Евритмія. URL :
<https://thecityofsun.com/%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BC%D1%96%D1%8F/> (дата звернення 02.11.2025)
- 22.Євстігнєєва Н. І. Формування готовності майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів : метод. рекомендації. Полтава : ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2006. 34 с.
- 23.Закон України «Про вищу освіту». URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 11.12.2024)
- 24.Закон України «Про освіту». URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 30.11.2024)
- 25.Закон України «Про охорону дитинства». URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 30.11.2024)
- 26.Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 30.11.2024)
- 27.Злочевська Л. С. Арт-терапія як метод розвитку мотивації до праці у майбутніх фахівців творчих професій. *Простір арт-терапії* : зб. матеріалів III науково-практ. конф. «Творча розмаїтість простору арт-терапії». 2007. Т. 1. С. 114–124.
- 28.Ільченко І. С. Арт-терапія : навч. посібник. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 150 с.

- 29.Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Львів, 2020. 232 с.
- 30.Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі : навч. посібник. Вінниця : Ніланд ЛТД, 2015. 222 с.
- 31.Княжева І. А. Теоретико-методологічні засади розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін в умовах магістратури: дис. ... докт. пед. наук. Одеса, 2014. 536 с.
- 32.Козир А. В. Інноваційні аспекти технологізації процесу формування професійної майстерності майбутніх учителів музики. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 6. С. 100–106.
- 33.Колпакчи О. С. Арт-терапія : курс лекцій. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 288 с.
- 34.Кочанова С., Ніконенко В. Поняття техніки та технології. Збірник тез Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки», 30 листопада – 1 грудня 2016 р. Тернопіль : ТНТУ, 2016. С. 83.
- 35.Куцин Е. К. Модель формування арт-терапевтичної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. Р. 17–20.
- 36.Куцин Е. К. Психофізіологічний механізм музикотерапії та її вплив на школяра. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2019. Вип. 72. Т. 1. С. 266–270.
- 37.Куцин Е. К. Формування арт-терапевтичної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра філософії. Мукачєво, 2021. 315 с.
- 38.Лабунець В., Александрович Н. Формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до інноваційної діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 27. С. 201–208.
- 39.Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник. Вид. 2-ге. Львів : ЛДУБЖД, 2018. 88 с.

- 40.Маковецька І. Музична евризмія як складова частина вальдорфської педагогіки. *Мистецтво у кризові періоди: навчання і терапія* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 12 жовтня 2023 р.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023. С. 48–51.
- 41.Мезенцева О. І. Концептуальні ідеї духовно-наукової антропології Рудольфа Штайнера. *Наука і освіта : науково-практичний журнал ПНПУ імені К. Д. Ушинського*. 2016. № 10. С. 220–227.
- 42.Михаськова М. А., Шубіна В. Б. Комплексний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва. *Перспективи та інновації науки*. 2023. Вип. 8 (26). С. 237–244.
- 43.Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом: навч. посібник / Т. М. Десятов, О. М. Коберник, Б. Л. Тевлін, Н. М. Чепурна. Харків : Основа, 2005. 240 с.
- 44.Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія. *Неперервна професійна освіта: Теорія і практика*. 2001. Вип. 1. С. 9–22.
- 45.Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 22.11.2024)
- 46.Ноздрова О. П., Бойко В. П. Використання методу арт-терапії на уроках мистецтва в початковій школі. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти* : зб. матеріалів І Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Одеса, Україна, 26–27 лютого 2024). Редкол.: І. А. Княжева та ін. Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2024. С. 150–157.
- 47.Овчаренко Н. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності : дис. ... докт. пед. наук. Кривий Ріг, 2016. 547 с.

- 48.Овчаренко-Пешкова О. С. Формування художньо-творчої компетентності учнів засобами здоров'язбережувальних технологій на уроках музичного мистецтва : дис. ... докт. філософії. Кривий Ріг, 2025. 231 с.
- 49.Осборн Н. Лекції з арт-терапії. URL : <https://artherapyforce.com.ua/resource/leksiia-pidkhody-do-artterapii-pid-chas-viiskovykh-konfliktiv/> (дата звернення 28.10.2025)
- 50.Панфілова О., Павлович О., Гуменюк Б. Поєднання арт-терапії та уроків мистецтва в школі з метою психокорекції.*Priority directions of science and technology development*. Kyiv, 2021. P. 739–745.
- 51.Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0129-24#Text> (дата звернення 03.12.2024)
- 52.Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник / О. М. Пехота, В. Д. Будак, А. М. Старева та ін. ; за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.
- 53.Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Видавничий дім «Слово», 2004. 616 с.
- 54.Побережна Г. І. Музикотерапевтичні методики в школі. *Мистецтво та освіта*. 2010. № 4. С. 2–4.
- 55.Полторак Л. Ю. Професійна підготовка майбутніх моціальних працівників до використання методів арт-терапії : дис. ... канд. пед. наук. Миколаїв, 2015. 299 с.
- 56.Попова О., Жуков В. Професійна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва в контексті сучасних викликів. *Перспективи та інновації науки*. 2023. Вип. 8 (26). С. 265–277.
- 57.Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL : <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia->

звернення 27.04.2025)

- 58.Разводова М. В. Теоретичні аспекти становлення та формування танцювальної арт-терапії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2024. Вип. 214. С. 300–304.
- 59.Реброва О. Є. Поліхудожнє середовище як ситуативно створена педагогічна умова фахового навчання майбутніх учителів музичного мистецтва і хореографії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 135. С. 19–23.
- 60.Рейзенкінд Т. Й. Дидактичні основи професійної підготовки вчителя музики в педуніверситеті : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. 640 с.
- 61.Романенко О. В. Діагностика готовності майбутнього спеціального психолога до професійної діяльності на етапі навчання у вищому навчальному закладі. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 8. С. 216–224.
- 62.Савельєва-Кулик Н. О. Музична терапія в інтегративній медицині: навч. посібник. Київ : Інтерсервіс, 2014. 138 с.
- 63.Садова Т. А. Професійно-педагогічна підготовка: дефінітивний аналіз проблеми. *Педагогічні науки*. 2009. Т. 1. № 59. С. 326–332.
- 64.Семенова А. В., Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
- 65.Сидоренко Т. Д. Арт-терапія як необхідна складова педагогічної діяльності в інклюзивній мистецькій освіті. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14 (32). С. 419–429.
- 66.Слободиська О. А. Використання арт-терапевтичних технологій у підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 68. С. 186–189.

- 67.Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 6. Київ : Наукова думка, 1975. 832 с.
- 68.Словник української мови: у 20 т. / за ред. В. А. Широкова. Т. 12. П– Підкурювач. Київ : Мовно-інформаційний фонд, 2021. 1024 с.
- 69.Сорока О. В., Банкул Л. Д. Особливості проведення музикотерапевтичних занять з молодшими школярами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 23. С. 174–177.
- 70.Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. Радула. Київ : «ЕксОб», 2004. 304 с.
- 71.Стратан-Артишкова Т. Б. Професійна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва у вимірах гуманістичної парадигми освіти. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип. 135. С. 200–202.
- 72.Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/strategiya-rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-na-2022-2032-roki> (дата звернення 08 грудня 2024)
- 73.Строгаль Т. Ю. Музична терапія в українському освітньому просторі: досвід та перспективи становлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. 2017. Вип. 23. С. 7–11.
- 74.Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2024/09.08.2024/typova-osvitnya-prohrama-dlya-5-9-klasiv-zzso-1120-vid-09082024.pdf> (дата звернення 13.12.2024)
- 75.Хромець В. Рудольф Штайнер: педагогічна концепція. Київ : Дух і Літера, 2024. 50 с.

- 76.Цимбала О. Застосування арт-терапевтичних технік в сучасних умовах навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Простір арт-терапії* : зб. наук. праць. Вип. 2 (20). 2016. С. 98–105.
- 77.Чарівна історія Лілі та чародійної мандали. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=81NifVpyYjs> (дата звернення 21.10.2025)
- 78.Юнг К. Г. AION: Нариси щодо символіки самості. Львів : Астролябія, 2016. 432 с.
- 79.Яковишина Т. Педагогічні умови застосування арт-терапії у підготовці вчителів початкової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 28. Т. 4. 2020. С. 287–294.
- 80.Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.
- 81.Edwards D. Art Therapy: Creative Therapies in Practice. London : SAGE, 2014. 198 p.
- 82.Hill A. Art versus Illness: A Story of Art Therapy. G. Allen and Unwin, 1948. 94 p.
- 83.Rubin J. A. Approaches to Art Therapy: Theory and Technique. New York; London : Routledge, 2016. 511 p.
- 84.Steiner R. Die Entstehung und Entwicklung der Eurythmie. URL : <https://archive.org/details/rudolf-steiner-ga-277a> (дата звернення 08.11.2025)
- 85.The British Association of Art Therapists. URL : <http://www.baart.org/About-Art-Therapy> (дата звернення 08.02.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А

Система видів сучасної арттерапії

Вид арттерапії	Підвид арттерапії	Поширені арттерапевтичні техніки
Ізотерапія	Терапія живописом Графічна терапія Скульптотерапія Піскова терапія Фототерапія	Інтуїтивне малювання Проективне малювання Мандалотерапія Кольоротерапія Терапевтичне ліплення Інтерпретація творів Фотоколаж Техніки роботи з папером
Музикотерапія	Вокалотерапія Інструментальна терапія Rhythm-Movement терапія	Дихальні вправи Спів на склади Інтуїтивний спів Імпровізація Колективне музикування Прослуховування музики
Бібліотерапія	Казкотерапія Поетична психотерапія	Читання без обговорення Читання з обговоренням Достворення Створення Словесна імпровізація
Кінотерапія	Мульт-терапія	Перегляд кінофільму з обговоренням Умовне режисування Інтерпретація кінообразів
Кінезіотерапія	Танцювально-рухова терапія Евритмія Гімнастична терапія	Рухова імпровізація Ритмізація руху Гімнастичні вправи
Медіатерапія	Терапія блогерством	Створення медіапродуктів Перегляд медіапродуктів
Театротерапія	Плейбек-театр Драматерапія	Створення міні-спектаклів Розігрування ситуацій власного життя Театралізація художніх творів
Імаготерапія	Лялькотерапія Маскотерапія	Театралізація образу Символізація Створення словесних описів

Додаток Б

Відомості про європейських фундаторів проективних арттерапевтичних технік

А. Хілл був британським художником, який дійшов до створення арттерапії випадково, шукаючи в образотворчому мистецтві спосіб позбутися негативних думок, породжених хворобою. Згодом А. Хілл напише книгу «Мистецтво проти хвороби» (1945), в якій розкриє контекст і причини виникнення арттерапії [6, с. 15]. Перший досвід мистецько-терапевтичної творчості А. Хілл запропонував у 1942 р. Він працював з невеликою групою санаторних пацієнтів і спробував «візуалізувати туманну панацею від нудьги, форму втечі, яка б поєднувала переваги творчої та лікувальної цінності» [82, с. 14]. А. Хілл був переконаний у «вірусності» захопленості мистецтвом, здатної витіснити прояви хвороби. Художник пропонував починати «вивільнення» з хворобливого стану з каракулів, поступово перетворюючи їх на більш зрозумілі фігури. У такий спосіб пацієнти долали невпевненість щодо малювання (яким більшість ніколи не займалася), а досягнення комфортного стану допомагало позбутися порушень в організмі. А. Хілл ототожнював радість від творчості з фізичним одужанням. У контексті нашої кваліфікаційної роботи цінним є визнання А. Хіллом арттерапії необхідною складовою державних програм охорони здоров'я, що підтверджує доцільність розуміння арттерапевтичних технік як інструментарію здоров'язберезувальних технологій, у тому числі в педагогічному контексті.

Інші фундатори проективних арттерапевтичних технік – британці Ірен та Джилберт Чампернон. Вони відкрили Уїтмід-центр для психічнохворих, який принципово відрізнявся від традиційних лікарень. Тут панувала доброзичлива атмосфера, у світлих просторах студій хворі займалися живописом, графікою, музикою, ліпленням. Як вказує дослідниця М. Разводова, у 1940–1960 рр. діяльність Уїтмід-центру мала неабиякий вплив на психологів та митців з різних країн [58, с. 301]. І. Чампернон здобула

психотерапевтичну освіту, а у своїх поглядах слідувала ідеям К. Г. Юнга. У мистецтві І. Чампернон бачила дієвий інструмент смислотворення, сприятливий для подолання негативних відчуттів [33, с. 17]. Після закриття Уїтмід-центру в 1967 р. І. Чампернон розвивала арттерапію через проведення лекцій та спеціальних курсів, створення асоціації психотерапевтів.

Додаток В

Методична модель професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік

Принципи підготовки	Педагогічні умови	Провідні методи
активності і свідомості здобувачів вищої освіти у навчально-пізнавальній діяльності	створення освітнього середовища, сприятливого для поліхудожньої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва	перцептивні практичні
єдності теоретичної й практичної підготовки здобувачів вищої освіти		
комплексності у взаємозв'язку загальнонаукових, психолого-педагогічних і фахових складових підготовки	включення тем з арттерапії до навчальних дисциплін освітньої програми	перцептивні методи моделювання
систематичності й послідовності формування професійних компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва	стимулювання самоосвіти здобувачів у неформальній та інформальній моделях	методи організації самостійної роботи
ціннісної орієнтації на сучасні стандарти здоров'я	посилення мотивації майбутніх учителів музичного мистецтва до впровадження здоров'язбережувальної освіти	методи фізичної і психічної реабілітації

Додаток Г

Анкета для вивчення рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (мотиваційно-ціннісний компонент)

1. Чи вважаєте Ви правильною думку, що учитель музичного мистецтва має володіти арттерапевтичними техніками?
2. Чи хотіли би Ви опановувати арттерапевтичні техніки, які б можна було використати в школі?
3. Чи вважаєте Ви, що арттерапія в закладах загальної середньої освіти є лише тенденцією моди?
4. Чи здається Вам арттерапевтична компетентність для учителя музичного мистецтва неовов'язковою?
5. Чи бачите Ви можливість кращого професійного зростання учителів музичного мистецтва за рахунок долучення до арттерапевтичних технік?
6. Чи близька Вам точка зору, що сучасна шкільна освіта потребує учителів більш широкого профілю?
7. Чи бачите Ви себе в майбутньому педагогом-новатором?
8. Чи вважаєте Ви арттерапію потрібною лише для учнів з певними проблемами?
9. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що уроки музичного мистецтва є сприятливими для психологічного розвантаження учнів?
10. Чи вважаєте Ви, що арттерапія здатна допомогти учням краще і комфортніше навчатися?

За позитивну відповідь на питання нараховувався 1 бал. Ключ нарахування балів:

1. Так – 1, ні – 0.
2. Так – 1, ні – 0.
3. Так – 0, ні – 1.
4. Так – 0, ні – 1.

5. Так – 1, ні – 0.

6. Так – 1, ні – 0.

7. Так – 1, ні – 0.

8. Так – 0, ні – 1.

9. Так – 1, ні – 0.

10. Так – 1, ні – 0.

Відповідно до кількості набраних балів встановлюються рівні: низький (0–4 бали), середній (5–8 балів), високий (9–10 балів).

Додаток Д

Тестові завдання для вивчення рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (когнітивно-орієнтаційний компонент)

1. Арттерапія – це:
А) галузь медицини;
Б) *вид психологічної корекції, який використовує мистецтво для покращення внутрішнього стану людини;*
В) тенденція сучасного мистецтва.
2. До видів арттерапії належать:
А) *ізотерапія, музикотерапія, медіатерапія;*
Б) малювання, музикування, танець;
В) відвідування концертів, музеїв, театрів.
3. Як називають людину, на яку спрямовується вплив арттерапії?
А) пацієнт;
Б) рецепієнт;
В) *клієнт.*
4. Що із зазначеного є арттерапевтичною технікою?
А) *інтуїтивне малювання;*
Б) академічний спів;
В) самодіяльний танець.
5. Які форми найбільш характерні для арттерапевтичних технік у школі?
А) фронтальні;
Б) *групові;*
В) індивідуальні.
6. Які музикотерапевтичні техніки доцільно використовувати в роботі з учнями молодших класів?
А) *активні;*
Б) пасивні;
В) рефлексивні.
7. Які завдання виконує арттерапевтична техніка малювання одним кольором?
А) подолання страхів;
Б) поліпшення стосунків у колективі;

В) *стабілізації психічного стану.*

8. Які матеріали застосовуються у музикотерапевтичних техніках з учнями основної школи?

А) *аудіоматеріали класичної музики;*

Б) нотні матеріали;

В) відеокліпи естрадних пісень.

9. Визначте із запропонованих оптимальну форму активної арттерапевтичної техніки для учнів основної школи:

А) *творча робота;*

Б) реферат;

В) щоденник спостережень.

10. З якою віковою групою учнів доцільно застосовувати арттерапевтичні техніки роботи з емоціями та почуттями:

А) з учнями молодших класів;

Б) з учнями середніх класів;

В) з *будь-якими віковими групами учнів.*

За кожне правильно виконане завдання нараховується 1 бал. Шкала розподілу рівнів: 0–4 бали – низький рівень, 5–8 балів – середній, 9–10 балів – високий рівень.

Додаток Е

Анкета для вивчення рівнів готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік (коригувально-рефлексивний компонент)

1. Як Ви оцінюєте свій рівень знань про особливості використання арттерапевтичних технік? Чи бачите потребу в корекції?
2. Як Ви оцінюєте свій рівень практичного застосування арттерапевтичних технік? Чи бачите потребу в корекції?
3. Чи вважаєте Ви необхідним самостійно поповнювати знання щодо використання арттерапевтичних технік?
4. Які Вам відомі способи самостійного поповнення знань щодо використання арттерапевтичних технік? До яких способів Ви вже зверталися?
5. Чи існують правила етики використання арттерапевтичних технік? Якщо існують, вкажіть, які саме.

Максимальна кількість балів за анкету – 5. Бал за відповідь на питання нараховується згідно з ключем:

Питання 1 – студент / студентка надав / надала правдиву відповідь, зазначив / зазначила необхідність корекції.

Питання 2 – студент / студентка надав / надала правдиву відповідь, зазначив / зазначила необхідність корекції.

Питання 3 – відповідь «так».

Питання 4 – надано конкретну відповідь (спеціальні сайти, відеолекції, наукові конференції, семінари, тренінги, книги і журнали з арттерапії, майстер-класи), вказано задіяний студентом / студенткою спосіб.

Питання 5 – надано конкретну відповідь (неразголошення особистих даних, відсутність переванатаження учнів, уникнення розпитувань про важкі теми, робота на рівні свідомості).

Рівні розподіляються відповідно набраним балам: 0–2 – низький, 3–4 – середній, 5 – високий.

Додаток Ж

Специфіка використання технік медіатерапії і мандалотерапії майбутніми учителями музичного мистецтва

Техніки медіатерапії використовуються переважно в роботі з учнями старших класів. Ефективні в роботі з картиною світу та ціннісно-смисловою сферою, в роботі з груповими процесами, Я-концепцією. Одним із засновників медіатерапії був німецький психолог Г. Мюнстерберг. З дитинства майбутній учений захоплювався мистецтвом: грав на віолончелі, писав вірші. Ставши визнаним психологом, Г. Мюнстерберг просував ідею психологізації шкільної освіти. У галузі психотерапії Г. Мюнстерберг виступав супротивником З. Фрейда. Він не звертався до підсвідомості, а допомагав клієнтам подолати негативні думки і переживання, шкідливі звички. Серед різних видів мистецтва у психотерапевтичному аспекті Г. Мюнстерберга найбільше цікавило кіно як зсіб впливу на свідомість глядачів. У 1910–20-х рр., коли здійснювалися дослідження Г. Мюнстерберга, кіно було молодим видом мистецтва, що заявило про свою спроможність змінювати звичні способи сприймання. Від другої половини ХХ ст. медіапсихологи Європи звернулися до проблем впливу реклами на споживачів, телебачення на дитячу аудиторію. У сьогоденні найбільш актуальними є корекція впливу інтернет комунікації, штучного інтелекту.

Звертаючись до медіатерапії, учителі музичного мистецтва активно використовують техніку рефлексії. Техніка передбачає переосмислення подій та надання їм особистісного значення [9]. Рефлексію можна організувати як пасивну, активну або нейтральну. Активна рефлексія організовується за допомогою дискусії у класному колективі або малих групах. Учні пропонуються висловити власні оцінні думки з приводу побаченого (наприклад, кінофільму, який заздалегідь мали переглянути всі члени групи). Висловлені думки обговорюються, ставляться питання, а потім досягається колективна точка зору. Пасивна рефлексія пропонує ознайомлення з

експертними оцінними думками (рецензіями на фільм, статтями тощо) для вироблення власної позиції. Нейтральна рефлексія оперує фактами і не надає жодних оцінних суджень, учні самі приймають рішення. Організація рефлексії щодо медіаторів здатна допомогти: усвідомити власні художні вподобання, підвищити самооцінку, рівень самосвідомості (робота з Я-концепцією), вчитися взаємодії у колективі (робота з груповими процесами), приймати події, що відбуваються у світі, визначати близькі для себе смисли і цінності (робота з картиною світу та ціннісно-сисловою сферою).

Учителям музичного мистецтва корисно організовувати медіатерапію стосовно музичного супроводу кіно. У цьому випадку акцент рефлексії має бути перенесено з інформативності на емоційну навантаженість (тобто, не що хоче сказати режисер фільму, а що відчують учні, коли звучить музика у фільмі). З арттерапевтичними цілями використовується прийом оповіді від імені героя фільму – це дає змогу відчути психологію іншої людини і самому пережити ту чи іншу ситуацію.

Техніки медіатерапії в освітній діяльності майбутній учитель музичного мистецтва може використовувати через долучення учнів до: фотографування, створення міні-фільмів або мультфільмів, створення мемів, ведення сторінок у соціальних мережах, блогерство. Через великий попит молоді до медіапродукції використання таких арттерапевтичних технік здатне не тільки надати психотерапевтичну допомогу, але і вирішити навчальні завдання (сфотографувати музикантів, створити мультфільм до музичного твору, який вивчався на уроці, тощо).

Якщо техніки медіатерапії придатні для учнів зі сформованими особистісними установками, уміннями і навичками роботи зі спеціальним обладнанням і програмами, то техніки ізотерапії доступні всім учням. Підбір технік ізотерапії робиться залежно від віку дітей. Для учнів молодших класів рекомендовано інтуїтивне малювання на тему (сім'я, мій портрет, образи природного світу). З дорослішанням дитини більшого значення набуває узагальнено-символічна образотворчість. Так, починаючи з середніх класів,

можна використовувати арттерапевтичну техніку *мандали*. Для введення дитини у світ мандал можна запропонувати відеоролік про дівчинку Лілі і чародійну мандалу [77]. Як говорилося у першому розділі, мандалотерапія бере витoki у науковій діяльності К. Г. Юнга і продовжується у розвідках його численних послідовників, у тому числі і художників. На перший погляд, мандалотерапія засновується на образотворчих прийомах. Однак вона має відношення і до музики. Візуалізація звуку, винайдена Е. Хладні, показала його структурованість у вигляді мандали. Мандала являє собою кругове утворення, що містить всередині інші образи, які можуть бути численними. В якості арттерапевтичної техніки створення мандал допомагає організувати медитацію, здатну вивести особистість до позитивного психічного стану, гармонії, визначення найбільш важливих для себе сенсів. Оскільки створення мандал потребує відносно тривалого часу, зосередженості, доречно здійснювати малювання під супровід рівномірної гармонічно злагодженої музики.

Після створення мандали передбачається її споглядання і використання методу аутотренінгу. Промовляти можна наступні твердження:

- моя мандала гармонійна, як природа навколо;
- моя мандала мене заспокоює;
- моя мандала відкриває ворота до Всесвіту;
- коли я дивлюсь на мандалу, відчуваю енергію щастя;
- моя мандала відображає моє Я;
- погляд на мандалу надає мені впевненості;
- моя мандала несе світ добра і любові.

На наступних заняттях можна використовувати вже створені мандали для покращення психічного стану учнів або запропонувати їм робити це вдома. Використання може бути споглядальним або медитативним. Споглядальне використання засновується на візуальному сприйнятті мандали. Надамо основні рекомендації для споглядання:

- намагайтеся бути спокійними, розслабленими;
- дивіться на мандалу тривало, хоча б декілька хвилин;
- спочатку зосередьтеся на центрі мандали, а потім прямуйте зором до країв;
- періодично переключайте увагу на окремі кольори мандали;
- на останок зверніть увагу на гармонію поєднання кольорів.

Медитативне використання пропонує «бачення» мандали внутрішнім зором. Сприяє заспокоєнню, досягненню психічного комфорту. Техніка передбачає такі дії: 1) спокійно споглядайте мандалу декілька хвилин, перебуваючи у зручній позі; 2) закрийте очі, дихайте вільно; 3) уявіть образ мандали і утримуйте його в уяві протягом кількох хвилин.

Додаток 3

Розробка тренінгу з професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до використання арттерапевтичних технік «Шляхами музикотерапії»

Вітаємо! Сьогодні на нас чекає цікавий тренінг, завдяки якому ви станете більш впевнено орієнтуватися у музикотерапії. Музикотерапія – це галузь арттерапії, яка апелює до цілющих властивостей звуків. Проводячи кожний урок музичного мистецтва, ми несвідомо звертаємося до елементів музикотерапії, адже говоримо про те, як прослуховування того чи іншого твору впливає на наш емоційний стан, настрій, готовність діяти або, навпаки, відчувати спокій. Музикотерапія дозволяє керувати емоціями так, щоб отримати бажаний результат.

Витоки музикотерапії губляться у часах Стародавності. Про цілющу силу музики знали давньогрецькі і східні мудреці. Ми ж сьогодні звернемо увагу на європейський мистецько-педагогічний досвід, який став підґрунтям сучасної музикотерапії.

Перша видатна постать, яку ми сьогодні згадуємо, – Рудольф Штайнер. Ви добре знаєте, що цей австрійський філософ, мистецтвознавець і митець, заснував так звані Вальдорфські школи. Але сьогодні нас більше цікавитиме інше його відкриття – евритмія. Евритмія – це вираження смислів за допомогою рухів. Згідно з теорією Р. Штайнера, це вираження не довільне, а впорядковане за принципами взаємодії видів мистецтва. У довідниковій літературі роз'яснено, що в евритмії «кожному аспекту мовлення відповідає певний рух або жест, граматичним функціям відповідають душевні якості, а кожному аспекту музики – тони, інтервали, ритми і гармонії» [21].

Евритмія опредметнюється у арттерапевтичних техніках. Прийнято виокремлювати 4 види евритмії:

- 1) музична евритмія. Відображає рухом звучання музичного твору.

2) мовленнєва евритмія. Виконується під усне декламування віршованих або прозових текстів на основі знання жестового евритмічного алфавіту, душевних жестів, передачі кольору жестами.

3) штаб-евритмія, або евритмія з мідною паличкою.

4) хореографічна евритмія [40, с. 49].

Завдяки евритмії все тіло людини стає неповторним музичним інструментом. Яку ж терапевтичну силу має евритмія? Звуки і рухи, які використовує евритмія, трактуються як живильні сили космосу. Вони допомагають збалансованій роботі внутрішніх органів, гармонізують душевний стан.

Діти, що навчаються у вальдорфських школах, щоденно займаються евритмією [41]. Корисна евритмія і для дорослих людей, які хочуть довше зберігати здоров'я, і для тих, хто бажає створення нових синтезованих форм мистецтва.

Евритмічні вправи часто проводяться в групі. Це дозволяє краще усвідомлювати властивості руху, бачити красу і симетрію рухів у їх поєднанні, розвивати комунікативні уміння. Зробимо декілька евритмічних вправ.

Евритмічна вправа «Джерельний звук»

Мета – усвідомлення цінності звуку як засобу спілкування, розвиток дихання. *Арттерапевтичне значення* – досягнення гармонії внутрішнього стану через упорядкування дихання, комфортна творча комунікація. Вправа проводиться у групі. Члени групи утворюють за можливості широке коло. Перший учасник, «тримаючи» звук у долонях, передає його іншому учаснику, який стоїть навпроти. Завдання – під час руху виголошувати звук рівно, без поштовхів, щоби не «розплескати» його по дорозі. Учасник, який «отримав» звук, передає його наступному, і так продовжується по колу.

Евритмічна вправа «Відчуваю простір»

Мета – відчуття простору як життєвого середовища, встановлення зв'язків між музичним ритмом і рухом. *Арттерапевтичне значення* – досягнення впевненості через окреслення власного простору. Вправа

виконується синхронно учасниками групи. Можливе індивідуальне виконання. Взяти двома руками палицю так, щоб утворилася пряма лінія між руками. Початкове положення: руки з палицею вниз. Потім робимо послідовно рухи вгору, вправо, вліво, вправо, вгору, вниз. Узгоджемо темп рухів із музикою. Перший раз вправа робиться стоячи на одному місці. Потім додається нешироке крокування. Слід робити вправу якомога плавніше, елегантніше. Під час виконання відчуваємо зв'язок із силами природи, простором і нашим тілом. Повернення до центру дає впевненість людині у своїх здатностях. Звернемо увагу, що вправи Р. Штайнера не квадратні, а часто складаються з семи частин (рухів).

Ознайомимося з розумінням Р. Штайнером людського тіла як тіла, що звучить:

Пріма – підняті руки вгору і витягнені паралельно одна одній.

Секунда – кут у 30 градусів.

Терція – кут у 60 градусів.

Кварта – стояти у формі хреста.

Квінта – ноги утворюють між собою кут.

Секста – руки і ноги під кутом 60 градусів.

Септіма – руки і ноги під кутом 30 градусів [84].

Творче завдання: спробувати тілесно озвучити гаму До-мажор, стоячи на місці.

Евритмічні вправи включають методи фізичної і психічної реабілітації. До них відносяться методи релаксації, концентрації і стимуляції. Зробимо релаксуючу вправу «Безпечне місце».

Евритмічна вправа «Безпечне місце»

Мета – оволодіння прийомами емоційної саморегуляції.
Арттерапевтичне значення – стабілізація емоційного стану. Вправа виконується синхронно учасниками групи. Можливе індивідуальне виконання. Нахилитися вниз, руки розслаблено висять. Дуже повільно випрямитися. Через сторони повільно підняти руки вгору. Відчути

благоприємність простору. Плавно опустити руки так, щоб одна опинилася перед грудьми, а інша перед животом. Округлити руки на себе, відчуті в цьому місці тепло і безпеку. Притиснути руки до грудей і живота, плавно спустити їх трохи нижче. Відчуті заспокоєння. Вивести руки вниз вздовж тулуба. Можна виконувати під спокійну плавну музику.

Наступна вправа поєднує релаксацію з ритмічною впорядкованістю.

Евритмічна вправа «Дихання простору»

Мета – усвідомлення ритму як засобу емоційної саморегуляції. *Арттерапевтичне значення* – стабілізація емоційного стану, подолання стресу. Вправа виконується синхронно учасниками групи. Можливе індивідуальне виконання. Між грудьми і животом руками «охоплюємо» кулю, яка асоціюється з теплом, безпекою. Робимо вібраційні рухи – куля то виростає, то стискається. Потім беремо до рук якийсь твердий округлий предмет. Переносимо на нього значення безпечного місця. Перекладаємо предмет з руки у руку, робимо колові рухи над головою, у сторони тощо. Придумуємо власні траєкторії руху. Відчуваємо вільність і спокій. Робимо рухи неспішно, але ритмічно. За будь-яких змін не втрачаємо відчуття центру.

Евритмічні вправи допомагають працювати з груповими стосунками. Це доводить вправа «Подарунки».

Евритмічна вправа «Подарунки»

Мета – взаємодіяти у колективі, відчувати синхронність і координованість руху. *Арттерапевтичне значення* – відчуття гармонійної взаємодії з групою, встановлення стосунків довіри, бажання ділитися з іншими. Вправа виконується колективно, взаємодія вибудовується як парна. Можливі зміни партнера під час вправи. На етапі початкового засвоєння вправи в якості супроводу обирається спокійна музика. По мірі опанування вправи варто застосовувати більш швидку музику, щоб ускладнити ритмічно-координаційні завдання. Пара учасників стоїть обличчям одне до одного на невеликій відстані. У правій руці кожен учасник тримає якийсь предмет (вільно поміщається у долоні). Три рази перекласти предмет з руки у руку, на

четвертий рахунок – подарувати партнеру. Так робиться декілька разів. Можна значно ускладнити координаційні завдання, підключивши роботу ніг. На кожен рахунок партнери торкаються ногами навхрест: «права з лівою», чергуючи їх разом. Рухи рук з подарунками залишаються незмінними і накладаються на «контрапункт» ніг. Така вправа дуже піднімає настрій.

Добре, якщо в основі музикотерапевтичних технік Р. Штайнера лежав ритм, то методика британської музикантки і педагога Дж. Алвін засновувалася на імпровізації.

Ознайомися з деякими методичними положеннями Дж. Алвін [1].

Першою буде рецептивна методика. Ця методика відноситься до пасивної. Вона включає слухання і сприймання (осмислення) звуків.

Рецептивна вправа «Про що говорить інструмент»

Мета – накопичувати слухові асоціації, навчитися ставити себе на місце учня, щоб відчувати «елементарний» відгук на музику. *Арттерапевтичне значення* – моделювання комфортного звукового простору. Учасникам пропонується послухати звуки різних музичних інструментів. Завдання – запропонувати емоційну інтерпретацію, засновуючись на власних відчуттях (наприклад, звук бубна тривожить, звук гітари заворожує тощо). Кожен учасник висловлює свою асоціацію колегам.

Методика Дж. Алвін розроблялася відповідно до потреб дітей з психічними розладами, але окремі арттерапевтичні техніки, запропоновані педагогом-музикантом, можна успішно використовувати в закладах загальної середньої освіти. Наприклад, поєднавши музикотерапію з бібліотерапією.

Рецептивна вправа «Про що розказала музика»

Мета – встановлення зв'язків між слуховими відчуттями і життєвим досвідом. *Арттерапевтичне значення* – регуляція емоційного стану. Учасники прослуховують один програмний і один непрограмний музичний твір музики будь-якого стилю і жанру. Завдання – уявити і якомога детальніше описати можливий зміст.

Активна методика Дж. Алвін стимулює творчі прояви дітей, коли процес вільного музикування уподібнюється словесній комунікації.

***Вправа на психічну реабілітацію «Самоідентифікація»
(поєднання технік музикотерапії і бібліотерапії)***

Мета – поглиблення уявлень про тембральні властивості звуку. *Арттерапевтичне значення* – гармонізація психічного стану через занурення у природу звуку. Учасникам надається завдання ідентифікувати себе з музичним інструментом відповідно до його звучання і коротко розповісти про свій вибір.

Важливе місце в методиці належить імпровізації, яка ніби поєднує свідоме і несвідоме.

Вправа на психічну реабілітацію «Мій настрій»

Мета – формування навичок вільної імпровізації. *Арттерапевтичне значення* – подолання негативних емоцій через музичну імпровізацію. Учасники витягають картки, на яких написано певний емоційний стан. Треба втілити цей стан звуками інструмента.

Добре, сьогодні ми з вами опрацювали деякі техніки, запропоновані європейськими арттерапевтами – Рудольфом Штайнером і Джульєтою Алвін. А завершимо наш тренінг вправою-медитацією, яка підсумує наші сьогоднішні зусилля.

Вправа «Медитація»

Мета – сконцентрувати увагу на отриманій інформації. *Арттерапевтичне значення* – стабілізація психоемоційного стану, гармонізація групових стосунків. Звучить спокійна музика. Всі учасники тренінгу закривають очі, декілька разів глибоко вдихають носом і видихають через рот. Треба відчувати своє тіло у комфортному стані. Подумки дякуємо собі за гарну працю. Пригадуємо, що корисного дав тренінг. Дякуємо всім колегам по тренінгу, бажаємо їм вдалого дня. Деякий час перебуваємо у розслабленому стані. Після медитації глибоко вдихаємо, відкриваємо очі і повертаємося до реальності.

На цьому наш тренінг завершено. Сподіваємося, що він виявився для вас цікавим і корисним. Продовжуйте оволодівати арттерапевтичними техніками, щоб досягти професійної майстерності і отримувати задоволення від освітнього процесу. До побачення!